

€ 2,75

JAARGANG 14 NUMMER 1 APRIL 2003

STIEP

TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN WERKEND LEIDEN

- Meelfabriek De Zijlstreamoem beschermwaardig
- Haarlemmerstraat 230 monument
- Bollenschuren bedreigd

Colofon

Stielz Jaargang 14 (2003) Nummer 1.
ISSN 0928-9437

Stielz stond oorspronkelijk voor StielZaken als uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Deze stichting ijvert voor de opsporing en behoud van monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omgeving. Stiel verstaat onder monumenten niet alleen oude fabrieken, maar ook winkels, pakhuizen, bruggen, stations en nutsbedrijven. Sinds de oprichting van de stichting in 1987 is dankzij haar inspanningen een groot aantal complexen op de plaatselijke en landelijke monumentenlijsten geplaatst. Verder onderzoekt en beschrijft Stiel de geschiedenis van Leiden als vooraanstaande industriestad. Met de ondertitel 'geschiedenis van werkend Leiden' gaat dit blad een stapje verder dan de formele doelstelling van de stichting: de beschrijving van de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omgeving.

Secretariaatsadres Stiel
Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden. Tel. 071-5125877; e-mail: joopgijs@hetnet.nl Een jaarabonnement op Stielz kost minimaal € 10 voor vier nummers. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391. Donateurs van Stiel ontvangen het blad gratis. Nieuwe donateurs kunnen zich voor minimaal € 15 per jaar aanmelden bij het secretariaat. Bedrijfsdonateurs betalen minimaal € 50. Losse nummers € 2,75.

Internetadres Stiel: www.industrieel-erfgoed.nl/stiel (Ook te bereiken via www.industrieel-erfgoed.nl/leiden).

Redactie Stielz
Eric Jan Weterings Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam; tel 020-6648296; e-mail: ej.weterings@planet.nl

Distributie
K. Ravensbergen; Snippenhoek 4 2317 WX Leiden. Tel. 071-5212605.

Druk
Elvé Leiden

Ontwerp omslag en concept binnenwerk
Donna Smith
Lay-out
C. van der Ven

Medewerkers aan dit nummer:
Niek Bavelaar werkt bij de Universiteit Leiden en is 'huisfotograaf' van Stiel. Tel. 071-5149863; e-mail: n.bavelaar@freeler.nl
Dick de Boer is hoogleraar Middeleeuwse Geschiedenis te Groningen
Marca Bultink is coördinator van de Projectgroep Behoud Bollenschuren
Wibo Burgers is publicist en voormalig adjunct-hoofdredacteur van het ANP
Korrie Korevaart is Neerlandica en werkt bij de Universiteit Leiden
Fred Sengers is hoofdredacteur van Incentive en voorzitter van Stiel
Eric Jan Weterings is historicus en senior-eindredacteur van het ANP.

Stielz komt tot stand dankzij steun van de volgende Leidse bedrijven:
Dieben BV Beheersmij.
Djoser BV
Research voor Beleid BV

Bestuur Stichting Industrieel Erfgoed Leiden
Drs. F. Sengers (voorzitter), J.J. Gijsman (secretaris/penningmeester), Mr. Ir. L. Barendregt, W. Burgers, Drs. H.D. Tjalsma, Drs. E.J. Weterings

Ere-voorzitter: Ing. H.J. Budel.

REDACTIONEEL

Jarenlang was een lang verhaal met iemand die vroeger in de Leidse industrie werkte een vast onderdeel van dit periodiek van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel). Voor een keer ontbreekt dit onderdeel om plaats te maken voor een gesprek met Henk Budel, mede-oprichter en voormalig voorzitter van de stichting. Hij blikte terug op 15 jaar 'actievoeren' en probeert te verklaren waarom een klein gezelschap dat zich bezighoudt met een bescheiden onderdeel van de Leidse geschiedenis toch zoveel voor elkaar wist te boksen. Eigen roem stinkt, doch goede wijn behoeft krans. Hoewel Stiel nog niet 'klaar' is met Leiden (zie onder meer de rubriek StielZaken), slaat de stichting steeds meer haar vleugels uit naar de regio. Vaak gebeurt dat op verzoek van plaatselijke behoudsorganisaties, die graag van de expertise binnen Stiel profiteren. In dit nummer vindt dat zijn weerslag onder meer in een artikel over bollenschuren in de Duin- en Bollenstreek, Meelfabriek De Zijlstream in Leiderdorp en kleiwarenfabriek Nieuw Werklust in Hazerswoude.

In de rubriek 'De Muze van bedrijf en techniek' staat deze aflevering de wereldtentoonstelling in het Londense Crystal Palace uit 1851 centraal. Leidse fabrikanten waren daar present en de Leydsche Courant hield het thuisfront op de hoogte.

Naast vaste onderdelen als 'Monument' en 'Internet' staat in dit blad ook een oproep om vrijwilligers die op een of andere manier een bijdrage aan dit blad willen leveren. Het wordt thans gemaakt door te weinig mensen, wat onder andere tot gevolg had dat in 2002 slechts twee dubbelnummers verschenen. Daar komt bij dat de huidige redactie er later dit jaar mee stopt, dus vers bloed is dringend gewenst. Ondergetekende wacht uw telefoontje, brief of e-mail gaarne af.

Eric Jan Weterings

Omslagfoto: Meelfabriek De Zijlstream in Leiderdorp. Stiel heeft de gemeenteraad verzocht dit monument van bedrijf en techniek uit 1916 de monumentenstatus toe te kennen.
Foto Wibo Burgers

INHOUD

3 Stielz Monument: gemalen onderschat als erfgoed

4 Kamerlingh-Onnes geeft geheimen prijs

5 De Muze: De wereldtentoonstelling van 1851

8 Leiden op Internet

9 Kort nieuws

11 Vijftien jaar Stielz: Henk Budel blikte terug

13 Derde deel waardevolle bollenschuren verdwenen

14 Vuurwerkfabriek Van der Nat sluit zijn deuren

14 Leidse geschiedenis: een blijvende fascinatie

15 2003: het jaar van de boerderij

16 Stielzaken

21 De watertanks van New York

STIELZ MONUMENT

GEMALLEN ONDERSCHAT ALS ERFGOED

De tijd dat rokende schoorstenen en stampende machines het beeld van Leiden als industriestad bepaalden ligt nog niet zo heel ver achter ons. Veel oude fabrieken en bedrijfspanden zijn echter in hoog tempo gesloopt. De overgebleven monumenten van bedrijf en techniek worden in onze rubriek MONUMENT in de schijnwerper gezet. In deze aflevering besteedt Wibo Burgers aandacht aan de gemalen in ons land en in onze regio.

Gemalen vormen een categorie van vaak wat onderschat industrieel erfgoed. Toch zijn ze als representanten van de bemalingsgeschiedenis van ons land uiterst waardevol en karakteristiek. Vandaar dan ook dat de pogingen van de in 1987 opgerichte Nederlandse Gemalenstichting om het bestand aan Nederlandse gemalen (in totaal ongeveer 1600) in kaart te brengen alle lof verdienen.

In eerste aanleg heeft dat in het midden van de jaren negentig van de afgelopen eeuw geleid tot het rapport 'Gemalen... als het water deert' dat echter niet meer dan een aanzet was. In deze rapportage werd vooral de typologische verscheidenheid van de Nederlandse gemalen belicht. Een volledige en betrouwbare inventarisatie van het gemalenbestand en een selectie daaruit, die representatief kan worden genoemd voor de bemalingsgeschiedenis van ons land, kon toen door het ontbreken van voldoende informatie nog niet worden gegeven. In een tweede rapport 'Gemalen... het behouden waard' wordt dat doel dicht benaderd. Zo is 85 procent van het totale aantal binnen het onderzoek vallende gemalen in ons land geïnventariseerd.

Gemalen van na 1951 en een opvoercapaciteit van minder dan 40 kubieke meter per minuut zijn niet meegenomen. Dat zijn vooral geprefabriceerde gemaaltjes, veelal niet meer dan een kastvormige bovenbouw. Daar is dus weinig plezier aan te beleven.

Er is een hoofdverdeling gemaakt in polder- en boezemgemalen. Deze laatste soort gemalen maalt het water van de lager gelegen polders uit op de sloten en plassen, die afgesloten zijn van het buitenwater. Verder zijn de gemalen onderverdeeld naar de verschillende opvoersystemen (bijv. scheprad, vijzel) en aandrijvingswerktuigen (stoom, diesel, elektro).

Selectie

Op basis van een aantal criteria is een selectie van 44 gemalen samengesteld,

die volgens de Gemalenstichting een representatieve dwarsdoorsnede is van het huidige Nederlandse gemalenbestand. Experts bekeken zaken als, de opvoer- en aandrijfwerktuigen, het gebouw, de situering, en de ensemblewaarde met andere waterstaatkundige elementen. Die kenmerken werden door experts 'gewogen' op basis van de volgende criteria: oorspronkelijkheid, plaats in de ontwikkeling en compleetheid. Zo kwam de lijst van 44 tot stand. Die bevat bekende gemalen als de Cruquius in de Haarlemmermeer (1849), het gemaal Halfweg (1853), en Mastenbroek in Genemuiden (1856). Het oudste gemaal van ons land is het hoofdgemaal van de polder van Nootdorp in Delft uit 1841. Dit stoom-schepradgemaal is thans voorzien van een centrifugaalpomp uit 1925 en een elektromotor uit 1980, maar het is nog altijd in gebruik. Wie het oudste, nagevoeg ongewijzigde gemaal wil zien moet naar Genemuiden voor het stoom-schepradgemaal Mastenbroek uit 1856. De selectie bevat natuurlijk ook moderne gemalen, uit de jaren negentig en

Het gemaal aan de Binnensluis in Katwijk: wederopbouwarchitectuur.

zelfs één uit 2000 (gemaal Rozema in Termunterzijl).

Het valt niet te verwonderen dat de meeste gemalen zich bevinden in Noord- en Zuid-Holland. Zeeland is niet vertegenwoordigd. Mogelijk is dat het gevolg van de watersnoodramp in 1953. Toen zijn vele installaties vernieuwd. Opvallend is verder het relatief kleine aantal gemalen in Friesland en het ontbreken ervan in Noord-Brabant.

Omgeving Leiden

In Leiden en directe omgeving bevinden zich twee gemalen, die in de selectie zijn opgenomen: Het elektro-gemaal mr.dr.Th. F.D.A. Dolk in Leidschendam en het gemaal aan de Binnensluis in Katwijk aan Zee, beide gesticht in de eerste helft van de jaren vijftig van de vorige eeuw.

Dat laatste gemaal is voor de bemalingsgeschiedenis van belang als een goed behouden gebleven voorbeeld van een boezemgemaal met gecombineerde (diesel en elektrisch) aangedreven schroefcentrifugaalpomp. Het werd gesticht op de plaats, waar eerder een groot stoomgemaal met schepraderen stond. Het gebouw is een fraai voorbeeld van wederopbouwarchitectuur met een functionele uitstraling. Het is gaaf en in de oorspronkelijke staat.

Het gemaal in Leidschendam heeft waarde voor de bemalingsgeschiedenis als voorbeeld van een boezemgemaal met een gaaf bewaarde installatie: drie elektromotoren en verticale schroefpompen. Het gemaal is fraai gelegen in de nabijheid van een brug over de Vliet

en een sluis, in het centrum van Leidschendam. Het gemaal, dat overigens nog maar zelden wordt gebruikt, is gebouwd in de stijl van het traditionalisme ten tijde van de wederopbouw.

Met het rapport over het gemalenbestand heeft de Gemalenstichting belangrijk werk verricht. De stichting zal blijven werken aan de completering van het bestand. Ook kan aan aanvulling worden gedacht, bijvoorbeeld met een categorie gemalen, die een nieuwe bestemming heeft gekregen.

Wibo Burgers (tekst en foto's)

Het gemaal in Leidschendam.

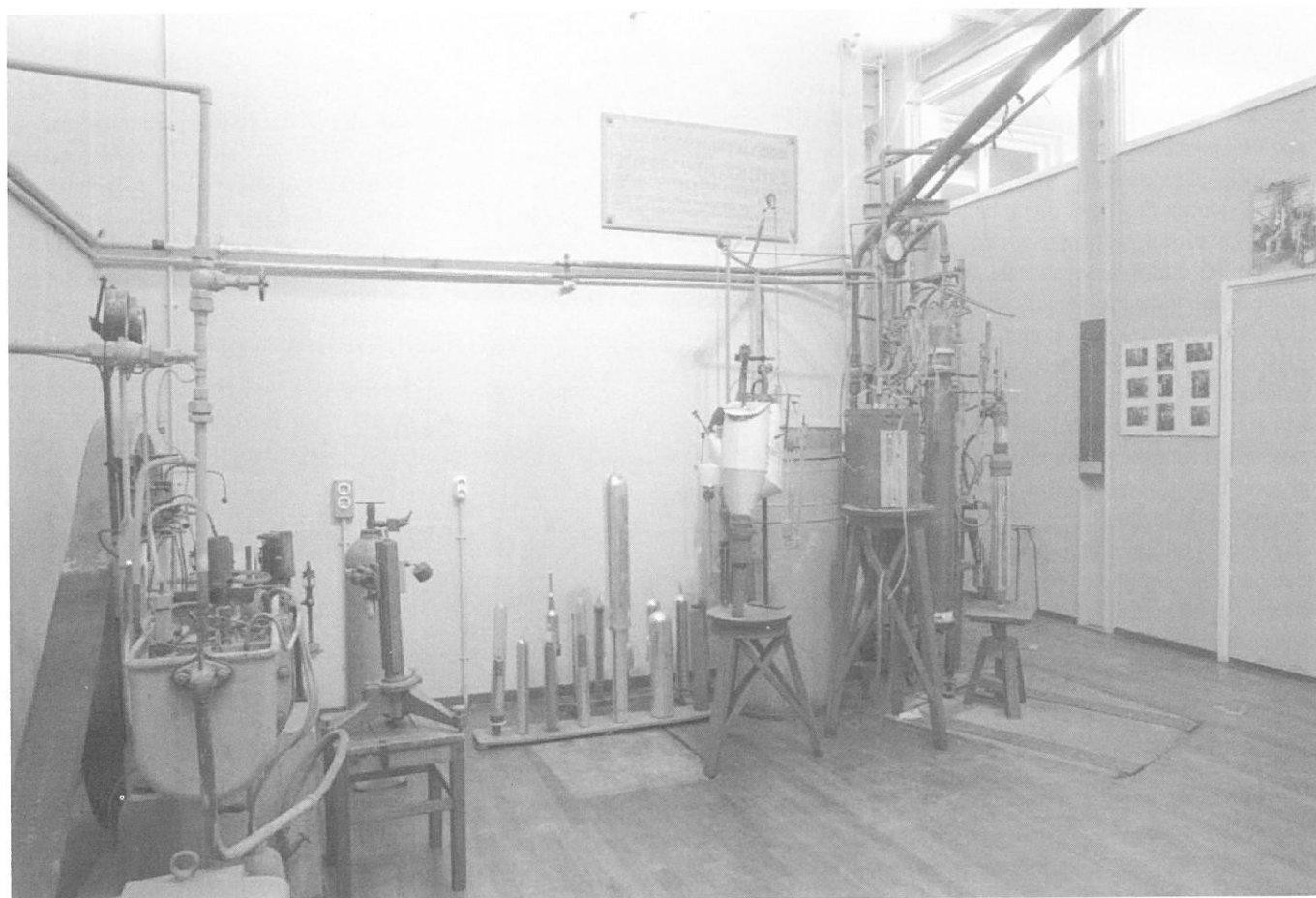
KAMERLINGH ONNES GEEFT GEHEIMEN PRIJS

Het Kamerlingh Onnes laboratorium aan het Steenschuur is vanaf 2004 het nieuwe onderkomen voor de juridische faculteit van de Universiteit Leiden. Aan de achterzijde van het monumentale hoofdgebouw uit 1856 verrijst nieuwbouw, maar de neoclassicistische voorgevel en de 'histori-

sche' ruimten daarachter worden geres- taureerd. 'Historisch', want op deze loca- tie maakte Nobelprijswinnaar Heike Ka- merlingh Onnes in 1908 het edelgas heli- um vloeibaar bij een temperatuur van - 269°C. Dat leverde het laboratorium de bijnaam 'het koudste plekje op aarde' op.

Bijgaande foto toont de installatie die kamerlingh Onnes gebruikte bij zijn geslaagde 'recordpoging'. Deze installa- tie staat thans in het Huygens Labora- torium.

Foto Niek Bavelaar

de Muze over Bedrijf & Techniek

DE WERELDTENTOONSTELLING VAN 1851:

NEDERLANDS DEBACLE

Londense reisgidsen vermelden nu met spijt dat Crystal Palace in 1936 in vlammen opging. Weet de gemiddelde Nederlandse toerist wat Crystal Palace was? Waarschijnlijk niet, maar het fenomeen van de werelttentoonstellingen doet wellicht een belletje rinkelen. Engeland organiseerde in 1851 de eerste. William Paxton ontwierp een fantastisch, glazen tentoonstellingsgebouw, waar alle inzendingen uit binnen- en buitenland onderdak vonden. Nederland was ook vertegenwoordigd, onder meer door een aantal Leidse fabrikanten. De Leydsche Courant berichtte daar uitgebreid over. De Nederlanders konden echter verre van trots zijn op de kwaliteit van hun bijdragen. Tot grote verontwaardiging van de dichter Jacob van Lennep, die zijn ergernis verwerkte in een gedicht.

De tentoonstellingscultuur is een opval- lend kenmerk van de negentiende eeuw. Het geloof in de vooruitgang richtte zich vooral op de technische vooruitgang. Het gaf de burgers de kans zich onder- deel te voelen van een internationaal verband, maar tegelijkertijd stimuleerde het de eigen nationale gevoelens: het ging er immers ook vooral om het bui- tenland te laten zien waartoe de eigen vaderlandse industrie en kunstnijver- heid in staat waren. Talloze kunstvoor- werpen (glaswerk, beelden, tapijten, kamerschermen etc.) én machines (hydraulische persen, stoomhamers etc.) van duizenden inzenders stonden er uitgesteld.

Regionaal en nationaal waren zulke ten- toonstellingen al eerder gehouden. In Nederland organiseerde Koning Lodewijk Napoleon de eerste in 1808 in Utrecht, in navolging van de Franse nijverheidsten- toonstellingen. Inzenders en bezoekers konden aldus de stand van zaken opne- men en elkaar inspireren tot nieuwe, betere producten. Meer tentoonstellingen volgden: in Haarlem (1820), Gent (1825), Brussel (1830), Utrecht (1847) en Delft (1849).

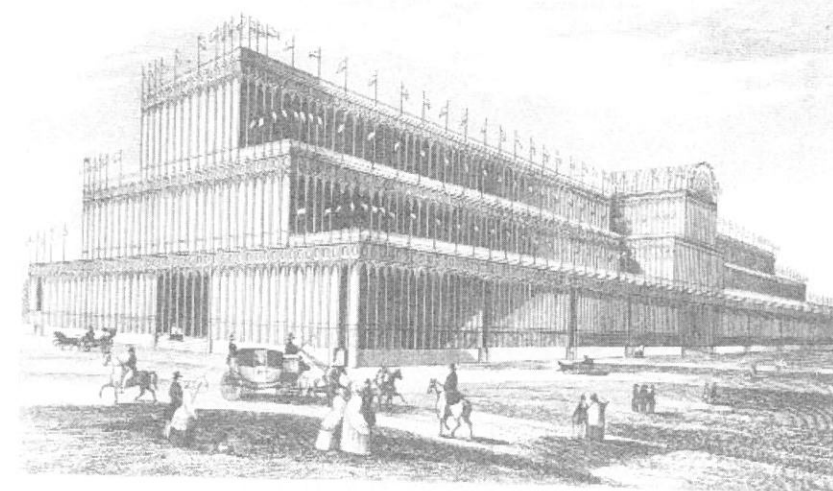
Na de revoluties van 1848 leek de Europese burger behoefte te hebben aan een vreedzame, gezamenlijke onderne- ming. Dat gaf Engeland de kans het ini- tiatief te nemen tot de Great Exhibition of the Industry of All Nations, die op 1 mei 1851 door Koningin Victoria werd geopend. Prins Albert en het organise- rend comité streefden een gezonde wed- ijver na, onder andere door het invoeren van een beoordeling van de inzenden-

gen, waarbij een jury medailles en prij- zen toekende. Het werd een groot succes en daarna volgde er ongeveer eens in de vijf jaar zo'n tentoonstelling in Europa, te beginnen met Parijs in 1855, Londen in 1862, Parijs in 1867 en Wenen in 1873. In eigen land gaven de internatio- nale tentoonstellingen aanleiding tot dis- cussies over, onder andere, de kennis van de buitenlandse ontwikkelingen onder de Nederlandse fabrikanten en het peil van het nationale nijverheidsonderwijs.

Muziekbed

De berichtgeving in de Nederlandse pers over de Londense tentoonstelling laat zien dat het publiek vooral beheerst

werd door de verwondering waarover de mens technisch in staat was. Ook de *Leydsche Courant* hield haar lezers op de hoogte. In 1850 en 1851 volgde de krant de ontwikkelingen in Londen op de voet: de krant deed verslag van de bouw van Crystal Palace, van het aantal bezoekers, van de inzendingen, de ope- ning en de toegangsprijzen. Op 1 janua- ri 1851 schrijft de krant: 'Men berekent, dat eergisteren ten minste 50.000 perso- nen Hyde Park hebben bezocht, om het gebouw voor de tentoonstelling te zien. Algemeen wekte het verbazing, daar het in zulk eenen korten tijd als uit den grond scheen opgerezen. Men bestemp- elt het met den naam van *glazen Tempel*, omdat het geheel met glas is bedekt.' Er werken honderden mensen aan het gebouw, waar zich ook wel eens dodelijke ongelukken voordoen. De journalisten berichten over de kostbare, wonderbaarlijke inzendingen, die uit talloze landen komen: 'Onderscheiden voorwerpen voor de Tentoonstelling zijn reeds uit Britsch-Indië en China aange- bragt, onder anderen een dames kleed van 7000 £ en een zadel, met goud en edelgesteenten bezet, ter waarde van 6000 £.' De krant maakt ook gewag van een bijzondere doods-kist uit Amerika en een 'Muziekbed, hetwelk door een Fabrikant te Praag is vervaardigd en zoodanig ingerigt, dat hij die er op ligt, door zoete melodijen in slaap wordt gebracht'. Alle bijdragen vullen ten slotte een catalogus van 320 dichtbedrukte pagina's. Men verwacht in vier maanden

Crystal Palace, in: Holmes's great metropolis, or: Views and history of London in the nineteenth century. Being a grand national exhibition of the British capital. Ed. William Gray Fearnside and Thomas Harrel. London: [1851]. [Plaat 1.]

vier miljoen bezoekers. Een heer betaalt f 37,80 en een dame f 25,50 voor een toegangsbiljet. De krant houdt gedurende de zomermaanden de opbrengst van de kaartverkoop nauwgezet bij. Vanzelfsprekend heeft de *Leydsche Courant* ook oog voor de Leidse bedrijven die deelnemen aan de tentoonstelling. Op 5 mei 1851 bericht de krant op de voorpagina:

– Den 1 sten dezer is de tentoonstelling te Londen, waarop geheel Europa, ja het geheele wereldrond de aandacht heeft gevestigd, geopend. Ons land is niet ten achteren gebleven, door voortbrengselen der nijverheid en kunstvlijt zijner bewoners, zich daar te doen vertegenwoordigen.

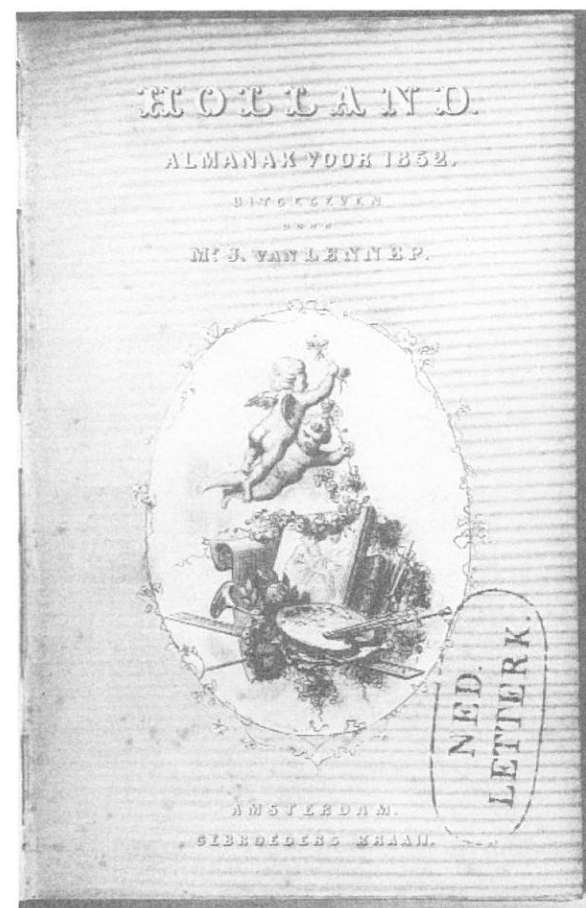
Van hier hebben de volgende HH. Fabrikanten de daarbij genoemde goederen ingeleverd: J. van den Berg: Behangselpapier. – J.C. Zaalberg, J. Zuurdeeg, J.J. Hoogeboom en J. Scheltema: Dekens. – Van Wyck en Comp.: Dekens en Kousen. – J.J. Kransz: Laken. – J.C. van Vuuren: Wollen Koord; uit het naburig Katwijk: N. van Beeftingh en Comp., Touwwerk, en uit Valkenburg: J. Cazaux, een Dynamostator, model van een Hydraulischen Dyna-

mostator, een Mechanischen Stemhamer.

Nationale trots

De Leidse bijdragen verhinderen niet dat andere landen in Londen een beter figuur slaan dan Nederland. De leden van de nationale commissie, die een en ander coördineerde, erkennen in hun eindverslag dat het Nederlandse aandeel tamelijk oninspirerend en ouderwets was. De regering had er ten onrechte geen geld in willen steken. Koning Willem III had persoonlijk nog wat geld beschikbaar gesteld, maar de financiële en praktische problemen lieten hun sporen na in de Nederlandse tentoonstellingsruimte. De fabrikanten moesten alles op eigen kosten verzenden en uiteindelijk was er voor bewaking, inrichting, drukkosten etc. nauwelijks geld over. Uiteindelijk deden slechts 114 fabrikanten mee. De Nederlandse commissaris voor de tentoonstelling, de 24-jarige T.G. Camp, had zoveel zorgen dat hij zich enkele dagen vóór de opening van het leven beroofde...

Voor sommigen werd het Londense debacle het ultieme bewijs dat het Nederlanders aan nationale trots ontbrak; het contrast met het glorieuze verleden kon niet groter zijn. Over de oorzaken werd heftig gediscussieerd. De dichter Jacob van Lennep (1802-1868) stuurde meteen na de tentoonstelling zijn ongenoegen in dichtvorm de wereld in. Hij had in Leiden rechten gestudeerd en had diverse historische romans op zijn naam staan (waaronder de *Lotgevallen van Ferdinand Huyck*). Als waarnemend rijksadvocaat en afkomstig uit een Amsterdamse regentenfamilie was hij voldoende betrokken bij Nederlands heden en verleden om ook over de Nederlandse mislukking op de Londense tentoonstelling een opinie te hebben. Hij publiceerde in zijn almanak *Holland* in 1852 zijn

Titelpagina *Holland. Almanak voor 1852*. Amsterdam [1851].

Portret van Jacob van Lennep uit de *Nederlandsche muzen-almanak voor 1832*. 's-Gravenhage [1831].

Gedachten by de tentoonstelling te Londen

Doorluchte Koningin der steden,

Die uit den graauwen wolkenboog,

Wiens dichte neevlen u omkleeden,

Den waereldscepter steekt omhoog,

Den drietand, van Gibraltars rotsen

Tot waar de Zuidzee-baren klotsen

Op Otaheites¹ vruchtbaar strand,

Van 't ijsgebergte in 't grimmig Noorden

Tot Kantons reë² en Sydneys boorden,³

Gezwaaïd met onverwrikbre hand!

O, Grootisch is 't schouwspel en verheven,

Dat ge aan de volkeren der aard,

In 't glazen wondersticht⁴ wilt geven,

Waar hen uw roepstem heeft vergaërd.

Zy, wie de vloek van Babel scheidde

En over 't waereldrond verspreidde,

Door spraak, geloof en kleur verdeeld,

Zy hebben blijde elkaër te Londen

In Nyverheids Paleis hervonden,

Als zonen, uit één stam geteeld.

[...]

Maar wijl ik rondblik, opgetogen

Door al de wondren, hier vergaërd,

Daar treft van ver een vlag mijn oogen,

Der Vaadren vlag, zoo wijd vermaard.

'k Vraag: zal hem Neêrland hier bewaren,

Den rang, sints lang vervlogen jaren

Verworven in der volken rij?

Met kloppend hart, met rassche schreden,

Ben ik die vlag naby getreden,

En 'k vind – een donkre woesteny.

Is dit het Neêrland, dat voordezen,

In schutse⁵ van 't Borgondisch Huis,

Als 't Land der wondren werd geprezen

1851.

LEYDSCHÉ

COURANT.

De Courant wordt Maandag, Woensdag en Vrijdag uitgegeven. Die van Maandag komt uit Zaterdag Avond.

MAANDAG, 5 MEI.

De Prijs der Courant is f 10 in het jaar, de afzonderlijke nummers worden tegen 10 Centen afgegeven.

BINNEVLANDSCHE BERIGTEN.

LEYDEN, 3 Mei.

De Stedelijke Raad te Rotterdam, heeft tot Assistent-Generaal in het nieuwe ziekenhuis aldaar benoemd den Heer F. J. I. Schmidt, Med. et Chir. Doct. alhier.

— Den 1sten dezer is de tentoonstelling te Londen, waarop geheel Europa, ja het geheele wereldrond de aandacht heeft gevestigd, geopend. Ons land is niet ten achteren gebleven, door voortbrengselen der nijverheid en kunstvlijt zijner bewoners, zich daar te doen vertegenwoordigen.

Van hier hebben de volgende HH. Fabrikanten de daarbij genoemde goederen ingeleverd: J. van den Berg: Behangselpapier. — J. C. Zaalberg, J. Zuurdeeg, J. J. Hoogeboom en J. Scheltema: Dekens. — Van Wyck en Comp.: Dekens en Kousen. — J. J. Kransz: Laken. — J. C. van Vuuren: Wollen Koord; uit het naburig Katwijk: N. van Beeftingh en Comp., Touwwerk, en uit Valkenburg: J. Cazaux, een Dynamostator, model van een Hydraulischen Dynamosator, een Mechanischen Stemhamer.

— Te Zeyt vierde gisteren J. C. E. Stephani, weduwe Stroomeyer haren 104^{den} geboortedag. Zij heeft 15 kinderen gehad, die alle reeds gestorven zijn, op een dochter na, die haar thans verpleegt. Zij geniet nog eene goede gezondheid.

De Minister van Oorlog heeft berigt, dat er gelegenheid bestaat om in de hierna genoemde betrekkingen, voor dienst in de Oost-Indië geplaatst te worden, te weten:

Voor de militaire Genie op Java: als Instrumentmaker (voor mathematische, fysieke en optische Instrumenten).

Voor de Werk-Compagnie, bij den Artillerie-Constructie-Winkel te Soerabaya: als Smelter (hoofdzakelijk Vuurwerkers), Wagonmakers, Instrumentmakers, Ijzdraaiers, Houtdraaiers en Ijzergieters; op de navolgende voorwaarden:

de Smelter der	1 ^{ste} klasse van 120 duiten.
2 ^{de} „ „ „ 120 „	
3 ^{de} „ „ „ 110 „	
4 ^{de} „ „ „ 120 „	
de Wagenmakers der	2 ^{de} „ „ „ 110 „
3 ^{de} „ „ „ 100 „	
4 ^{de} „ „ „ 100 „	
de Instrumentmakers der	2 ^{de} „ „ „ 115 „
3 ^{de} „ „ „ 115 „	
4 ^{de} „ „ „ 115 „	
de Ijzdraaiers der	2 ^{de} „ „ „ 120 „
3 ^{de} „ „ „ 120 „	
4 ^{de} „ „ „ 120 „	
de Houtdraaiers der	1 ^{ste} „ „ „ 120 „
2 ^{de} „ „ „ 120 „	
3 ^{de} „ „ „ 120 „	
4 ^{de} „ „ „ 120 „	
de Ijzergieters der	1 ^{ste} „ „ „ 145 „
2 ^{de} „ „ „ 120 „	

(Honderd twintig duiten zijn gelijk aan een gulden.)

De werklieden zullen tot aan den dag der inschrijving genieten de soldij, zoo als die voor de artillerie te voet, hier te lande is bepaald.

Bij het verstrijken van het engagement, en zich niet op nieuw verbindende, zullen zij voor honnen terugkeer daartoe zorg ondervinden als de militair van het Indisch leger van hunnen graad.

De gegadigden zullen zich behooren aan te melden bij den Colonel-Directeur der Magazijnen te Delft, ten einde aan eene proef te worden onderworpen, en een voorloopig geneeskundig onderzoek ondergaan. Zij die goedgekeurd zijn en voldoende proef hebben afgelegd, zullen op het Koloniale Weledepot te Batavia geregt worden, om aldaar nader geneeskundig onderzoek te worden en een verbintenis aan te gaan.

De werklieden zullen gedurende den proeftijd te Delft een dagelijks genoten van een gulden voor elken dag.

— Het Handelsblad bevat de volgende opgave van de tractementen der verschillende hoge ambtenaren in Nederl.-Indië: 1. Gouverneur-Generaal

Zie de *Leydsche Courant* van 5 mei 1851, nr. 54, p. 1.

Tot aan 't verwijderdste golfgedruisch?
Het Land, dat, later, 's waerelds schatten
Wist in zijn schuren saam te vatten,
En weêr te strooien de aarde rond?
Het Land, dat, als in pelgrimstochten,
Des waerelds Natiën bezochten?
Dat nergens toen zijn weêrgaë vond?

En thands! – men moog' de namen prijzen
Dier enklen, ja, wier kunsttrofeën,
Hoe karig, nog aan de aard bewijzen,
Dat Neêrland niet geheel verdween; –
Maar ach! ondanks hun loflijk pogen,
Toch straalt het helder elk in de oogen,
Hoe diep en droevig Neêrland zonk.
Beklagenswaard verloop der tijen!
Geen Roofstaat zelfs van Barbaryen,
Die niet met hooger luister blonk.

Vanwaar die omkeer, Landgenooten?
Zegt, hebt gy Nyverheid en Kunst
Voor eeuwig van uw grens verstooten,
Voorheen by u zoo hoog in gunst?
Neen: zagen we ook, by zwakker kindren,
Der Vaadren wakkren geest verminderen,
Nog is hy niet geheel vergaan:
En – mocht ook Neêrland meêrdren wijken –
Nog had hier onder 's waerelds Rijken
Zijn naam in glorie mogen staan.

Wie is 't dan, die de schuld zal dragen,
Mijn dierbaar Neêrland, van uw schand?
Den Staatsbestuurder wil ik 't vragen:

'k Wil 't vragen aan den Fabriekant.
Van dezen moet ik 't antwoord hooren:
“De aêloude veerkracht ging verloren,
De ziel voorheen van elken kring.” –
Van genen durf ik op mijn klachten
Eên woord maar tot bescheid verwachten,
Het ijskoud woord: “Bezuiniging.”

Ach! beiden hebben haar vergeten,
De les, die de ondervinding leert:
Altijd werd de eer in 't slijk versmeten,
Van wie niet eerst zichzelf eert.
Gezach en rijkdom ga verloren:
Licht wordt een blijder tijd geboren
Dat noeste vlijt hen wedervindt;
Maar, wat op aarde zij herwonnen,
Is eenmaal de eer eens volks geschonnen,
Geen wilskracht, die haar ooit herwint.

Sept. 1851.

- 1 Otaheite = Tahiti
- 2 reë = rede, haven
- 3 boorden = kusten
- 4 sticht = gebouw van bijzonder belang
- 5 in schutse = onder bescherming

Deze acht (van totaal dertien) strofen zeggen genoeg, hoewel ze niet bepaald vlot lezen. Van Lennep prijst Londen als hoofdstad van het Engelse wereldimperialisme. De wereldtentoonstelling is een vreedzaam samenzijn van tal van volke-

ren die in taal en cultuur flink van elkaar verschillen. De straf van God voor de bouw van de Toren van Babel is hier even vergeten. (Hij liet de bouwers immers plotseling in verschillende talen spreken, waardoor ze ruzie kregen en het grootse, hemeltergende project wel moest mislukken.) De dichter loopt door de zalen van Crystal Palace en is overweldigd door alle wonderen der techniek die daar verzameld zijn. De Nederlandse bijdrage is evenwel ontluisterend ('een donkre woesteny') in vergelijking met wat andere landen van zich laten zien en weinig in overeenstemming met Nederlands roemrijk verleden! Het ontbreekt de fabrikanten aan trots en aan geld. De regering bezuinigt alleen en heeft niet begrepen dat gebrek aan nationale trots het begin is van veel ellende, meent Van Lennep.

Ongelukje

Met Van Lennep waren er meer negentiende-eeuwers die niet begrepen waar de grootheid van de Nederlanders uit de Gouden Eeuw was gebleven. De lezer denkt onwillekeurig aan Potgieter, die met zijn Jan, Jannetje en hun jongste kind' in 1842 ook al beschuldigend wees naar de lethargische fabrikanten en kooplui. Net als Van Lennep neigde hij ertoe deze groepen de schuld te geven van het gebrek aan welvaart in Nederland in die tijd, en van het verval van de nationale trots.

Vanzelfsprekend was niet iedereen het in het debat over de Londense mislukking met Van Lennep eens. Anderen vonden vooral dat louter geldgebrek en slordigheden de oorzaak waren van de magere presentatie in Crystal Palace. Zij vonden dat de Nederlandse inzendingen helemaal niet representatief waren voor de stand van zaken in de Nederlandse handel en industrie op dat moment. Het was een ongelukje te wijten aan, zoals iemand het uitdrukte, '[...] een overdreven gevoel van zedigheid, een gevoel dat in eenen persoon niet berispelijk, maar in eenen staat toch verre van wenschelijk is, daar het door den vreemdeling dikwijls voor zwakte wordt aangezien.'

Wie er gelijk had in dit debat is moeilijk nog te bepalen, maar het is schrikbarend hoe actueel een gedicht van anderhalve eeuw oud kan zijn – met dat woord 'bezuiniging'...

Korrie Korevaart

VAN FEODALE PIJPROKERS TOT LINKSE ACTIVISTEN:

LEIDEN OP INTERNET

In voorgaande afleveringen van deze rubriek over de digitale snelweg maakten we nogal eens uitstapjes naar onderwerpen die slechts zijdelings met de geschiedenis van Leiden en omstreken te maken hadden. Deze keer verlaten we de gemeentegrenzen niet en bekijken een aantal sites dichtbij huis. Maar waar moet je beginnen?

De zoekmachine Google is volgens 'deskundigen' de beste in zijn soort. Intikken van het trefwoord 'Leiden' leidt naar 1.680.000 'hits'. Dat schiet niet op, dus verdere verfijning met toevoeging van het trefwoord 'gemeente' lijkt geboden. Dat levert 96.300 treffers op. Toch blijkt de speurtocht bij nadere beschouwing langs deze weg niet zo hopeloos als met bijna honderdduizend treffers op het eerste gezicht lijkt. Bovenaan deze lijst staat de site van de gemeente (www.leiden.nl), waarop een groot aantal verwijzingen staat, onder meer naar die van Stiel. (Ook te bereiken via www.industrieelerfgoed.nl).

Al eerder bekeken we in deze rubriek de site van het Leidse gemeentearchief (www.leidenarchief.nl). Geïnteresseerden in de geschiedenis van Leiden vinden op deze regelmatig bijgewerkte site interessante informatie. Helaas is het archief nog niet zover dat bronnen via internet thuis op de pc bekeken kunnen worden. In andere steden, zoals Amsterdam, kunnen belangstellenden bijvoorbeeld de bouwvergunning voor hun huis, inclusief tekeningen, al on-line aanvragen.

Een site die te lang ten onrechte niet in deze rubriek werd genoemd is die van het Leidsch Dagblad: www.leidschdagblad.nl. Deze dagelijks ververste site biedt een aantal artikelen uit de krant

van die dag. Vaak is daarin nieuws te vinden over monumenten in Leiden en omstreken. Verder is hierop een verzameling artikelen te vinden, waarin oudere Leidenaren herinneringen ophalen aan hun woonplaats.

Startpagina

Internet lijkt vaak een onoverzichtelijk medium, maar soms verloopt een speurtocht onverwacht voorspoedig. Wie via www.startpagina.nl naar www.071.pagina.nl gaat, komt terecht op een site met een uitgebreide verwijzing naar adressen over Leiden. Naast een overzicht van bijvoorbeeld architectuur en musea is er ook een pagina wijknieuws. Daarop staat onder meer www.waardeiland.nl. Dit is het adres van de Vereniging Waardeiland, waarop enkele bewoners de resultaten van onderzoek naar de geschiedenis van hun wijk hebben gepubliceerd. 'De geschiedenis van het Waardeiland' is de titel van een overzicht waarover de makers zelf opmerken 'De titel suggereert meer dan we waar kunnen maken.' Wie doorleest kan constateren dat die bescheidenheid niet terecht is. Vooral liefhebbers van industrieel erfgoed komen aan hun trekken bij hoofdstukjes over de N.V. Koninklijke Grofmederij en de Kettingfabriek die in het verleden op het Waardeiland waren gevestigd.

Ook particulieren manifesteren zich op het net, zoals Leidenaar Hans Verlint. Deze liefhebber van spoorlijnen groeide op in de buurt waar ooit het reeds lang verdwenen station Heeresingel stond. Hij las daarover publicaties, dook het Leidse gemeentearchief in en schreef over zijn bevindingen een verhaal dat hij op internet wereldkundig maakte. Op www.verlint.nl is dat voor iedereen met toegang tot het net bereikbaar. Voor dit blad maakte hij een nieuwe versie, die in een volgende editie is te lezen.

Bronvermelding

Een andere Leidenaar die zich op het net manifesteert is Joop Pison (home.hccnet.nl/jj.pison). Hij biedt informatie over zijn persoon en familie, onder meer via een genealogisch overzicht. Verder schreef hij een stuk over 'Leiden textielstad', omdat veel van zijn voorouders in deze industrietak werkten. Nadeel is wel dat deze adviseur arbeids- en personeelszaken een aardig overzicht lijkt te geven van de Leidse textielindustrie, maar hij noemt nergens een bron waar hij zijn informatie vandaan haalt.

Datzelfde bezwaar geldt voor de site van een Amerikaan die zijn Nederlandse voorvaderen met de namen Tieleman en Dros op een genealogie-site heeft gezet (familytreemaker.genealogy.com/users/t/i/e/Henry-W.Tieleman). Hij presenteert lange lijsten met namen, geboorte- en sterfdata van deze familie van voormalige Leidse industriëlen die onderzoekers graag zullen gebruiken, maar een adequate bronvermelding ontbreekt. Dat laatste verwijt is zeker niet van toepassing op een stuk van Harry Westerink op de site van De Fabel van de Illegaal, dat op het adres

www.gebladerte.nl/00418.p23htm is te vinden. Als basis voor zijn artikel 'Over textielbaronnen en Peueraars' verwijst hij naar een aantal – veelal 'wetenschappelijk verantwoorde' – recente publicaties over de Leidse (textiel)geschiedenis. Van zijn linkse invalshoek maakt hij geen geheim, zoals uit zijn inleiding blijkt: 'Duidelijk zal worden dat de lakenindustrie de arbeiders geen welvaart gebracht heeft, ook niet in die tijden dat het goed ging met de lakenindustrie'. Zo constateert hij in 'de tweede helft van de negentiende eeuw (...) bekende ontwikkelingen in het kapitalisme: groei, fusies en monopolies. Met name in textielfabrieken als van De Heyder, Krantz, Clos & Leembruggen, Van Wijk, en Zaalberg neemt het aantal stoommachines sterk toe. Deze ervaring van de Leidse economie was alleen in het voordeel van de bazen.' Ook het slotwoord van dit artikel laat aan ideologische duidelijkheid niets te wensen over: 'De Leidse textielarbeider was de speelbal van de elite van de stad. Rek of krimp in de textieleconomie, groei of stagnatie, voor de arbeiders veranderde er weinig. Pas na het opbouwen van arbeidsorganisaties en het aangaan van politieke strijd kwam er verbetering in de positie van de Leidse arbeider. Dat is de les die je uit het verleden kunt trekken: verbetering van de levensomstandigheden van mensen komt nooit uit de lucht vallen, maar moet afgedwongen worden. De rijken, de bazen, de machtigen zullen nooit uit eigen wil afstand doen van hun voorrechten.'

Voor veel donateurs van een organisatie als de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden, die in een vorige editie van deze rubriek op de website van Eurodusnie nog werd gekarakteriseerd als 'een club van feodale pijprokers', is dit ruimhartig citeren uit een ideologisch geïnspireerd geschrift wellicht vloeken in de kerk. Om behoudzuchtigen niet voor het hoofd te stoten, eindigen we deze rubriek daarom met een mededeling over de nieuwe stadshistoricus Rudi van Maanen (voorzover bekend geen pijproker, wel donateur van Stiel en niet behept met een feodaal voorgeslacht).

Stadshistoricus

Leiden heeft sinds enige tijd een hoogleraar die zich met de geschiedenis van de stad bezighoudt. Die hoogleraar is Rudi van Maanen, de adjunct-archivaris van het Leidse gemeentearchief. Een aardig aspect van internet is dat het de zoekers op het net – althans in dit geval – via een zijspoor van de plannen van deze nieuwe hoogleraar op de hoogte brengt. Wie in een zoekmachine de naam 'Rudi van Maanen' tikt, komt al snel terecht op een site van de University of Leicester. Die biedt via haar 'Centre for Urban History' cursussen aan over 'Quantitative Methods in Urban History' en 'The middle Class in the 19th Century European City', te verzorgen door Prof. Rudi van Maanen van het Department of History at Leiden University.

Die mededeling is op de site van de Leidse universiteit (in januari 2003) nog niet te vinden. Zo blijkt het wereldwijde web via een Engelse universiteit de doorsnee Leidenaar nog van onverwachte informatie te voorzien.

Eric Jan Weterings

KORT NIEUWS UIT

LEIDEN EN DE REGIO

Leiden:

- De gemeente Leiden heeft nauwelijks geld om monumenten te onderhouden en te restaureren. Eind januari maakte wethouder Geertsema bekend dat dit jaar 749.000 euro beschikbaar is voor de derde monumentenstad van het land. Leiden heeft 1490 rijksmonumenten, 1463 gemeentelijke monumenten en één provinciaal monument.
- Het Erfgoedhuis Zuid-Holland gaat verhuizen. De huidige locatie – het monumentale Rijnlandshuis aan de Breestraat in Leiden – wordt te klein. Het erfgoedhuis betreft eind 2003 het voormalige Meisjesweeshuis aan de Oude Delft in Delft. Voor meer informatie: www.erfgoedhuis-zh.nl.
- De Stichting Leidse Studenten-

huisvesting (SLS) heeft het monumentale pand Hugo de Grootstraat 32 gekocht van de Universiteit Leiden. Momenteel is daarin de Faculteit Rechten gevestigd, die in 2004 verhuist naar het gerenoveerde Kamerlingh Onnes Laboratorium aan het Steenschuur. Het door architect J. van Lokhorst ontworpen voormalig Pharmaceutisch Laboratorium verrees in 1895-97 en heeft de status van Rijksmonument.

- De voormalige Kweekschool voor Zeevaart aan het Noordeinde heeft een nieuwe bewoner. Sinds eind januari is er het advocatenkantoor Geelkerken & Linskens gevestigd. Het enige jaren geleden gerestaureerde gebouw verrees in 1878-79, naar een ontwerp van C. Blansjaar en PC. Lancel.

Regio:

Alphen aan den Rijn: Het spoorstation van Alphen aan den Rijn gaat in de nabije toekomst hoogstwaarschijnlijk tegen de vlakte. Zowel de gemeentelijke

werkgroep Stationsomgeving als eigenaar NS Vastgoed noemen het te weinig monumentaal en onpraktisch. Ook het door de gemeente ingehuurd onderzoeksbureau BAAC concludeert dat het station weliswaar beeldbepalend is, maar zeker niet monumentaal.

Katwijk: De Rooie Buurt in Katwijk blijft grotendeels behouden. Eigenaar de Katwijksche Bouwvereniging (KBV) wil 177 van de 232 huizen renoveren. De monumentale buurt met de kenmerken de rode daken werd ontworpen door de bekende Leidse architect Jesse. De Katwijkse gemeenteraad moet nog instemmen met het plan.

Katwijk: De gemeente Katwijk wil de barakken aan de Wassenaarseweg tot monument verklaren. De gebouwen werden in het begin van de Tweede Wereldoorlog door de Duitsers gebouwd, als onderdeel van de Atlantikwall. Aanvankelijk wilde de gemeente de barakken slopen, maar kwam daarop terug nadat de provincie een onderzoek liet uitvoeren. Daaruit bleek de cultuurhistorische waarde van de bebouwing.

ADVERTENTIE

Stijlvol congresseren en recipiëren in een academische ambiance.

Dat kan in het
ACADEMIEGEBOUW
van de Universiteit Leiden

Al meer dan 400 jaar is het Academiegebouw aan het Rapenburg het hart van de oudste universiteit van Nederland. Het gebouw bevat zalen en zaaltjes, die gebruikt kunnen worden voor congressen en representatieve doelen. Het Groot Auditorium is bij uitstek geschikt voor lezingen, er is een congreszaal met vergaderfaciliteiten en er zijn diverse grote en kleine zalen beschikbaar als vergader-ruimte en cursuslokaal. Tevens is er een sfeervolle receptieruimte. Allerlei soorten van audiovisuele ondersteuning zijn mogelijk. Voor catering kan eveneens worden gezorgd, van receptie tot koud buffet of zelfs diner.

Voor reserveringen en bezichtigingen vooraf:
Manager Academiegebouw, tel. 071-5277203/ 5273110.
Schriftelijke aanvragen/informatie:
Bedrijfsbureau, Postbus 9500, 2300 RA Leiden.

Koudekerk: Betonfabriek Holcim uit Koudekerk aan den Rijn heeft in december 2002 de poorten gesloten. Voor de voormalige Bos betonfabriek werkten ooit meer dan 130 mensen, waarvan er bij de sluiting nog vijftien over waren. Zes van hen konden bij een andere vestiging van Holcim terecht. Stagnerende woningbouw, een instortende kantorenmarkt en een verouderde fabriek noopten de directie het bedrijf te sluiten.

Koudekerk: De monumentale smederij aan de Dorpsstraat te Koudekerk verdwijnt. Sinds de laatste smit in 1967 overleed, bleef zijn werkruimte onaangetoerd. Zijn nazaten laten het pand nu verbouwen tot kantoorruimte. Het initiatief van het Historisch Genootschap Koudekerk om de smederij tot museum te bestemmen, bleek niet haalbaar. Wel heeft een plaatselijk historicus de smederij op film vastgelegd.

Langeraar: Een rietgedekte monumentale boerderij aan de Langeraarweg in Langeraar is eind februari tot de grond toe afgebrand. Er vielen geen slachtoffers.

Leiderdorp: De Bosmolen in Leiderdorp wordt dit voorjaar herbouwd in de Lagewardsepolder in Koudekerk. In december 2002 werd de uit 1836 daterende wipmolen in twee delen gede-monteerd en afgevoerd naar een werkplaats van een molenmaker in Hoogmade. De molen moest plaatsmaken voor een nieuw tracé van de provinciale weg, die op zijn beurt werd verlegd voor de komst van de hogesnelheidslijn.

Leiderdorp: De oudste Spar-winkel van Nederland (sinds 1936) aan de Hoofdstraat in Leiderdorp, wordt in de loop van het jaar een museum. Een beperkt aantal levensmiddelen blijft verkrijgbaar, maar de uitbaters willen vooral de ontwikkeling van hun winkelbedrijf laten zien. Dat gebeurt onder meer aan de hand van presentaties, oude attributen en een nostalgisch snoephoekje.

Rijnsburg: Het Rijnsburgse college wil geen sloopvergunning geven voor een leegstaande boerderij aan het Molen-

eind. Daarmee volgt zij een advies van het Genootschap Oud Rijnsburg, dat eerder vaststelde dat het gebouw de laatste woning uit de zeventiende eeuw is, met elementen uit de eeuw daarvoor. De bescherming van de boerderij werd aangekaart door de Bond Heemschut.

Valkenburg: Het smalspoormuseum in Valkenburg heeft het afgelopen seizoen minder dan tienduizend bezoekers getrokken, terwijl dat er in de jaren daarvoor steeds zo'n elf- à twaalfduizend waren. Een woordvoerder van het museum wijt de terugloop aan de stagnerende ontwikkeling van horecavoorzieningen aan het Valkenburgse Meer. Het museum is door de terugloop niet in de rode cijfers terechtgekomen.

Zoeterwoude: Vanaf oudejaarsdag 2002 is in Huize Emmaus aan de Bennebroekweg de expositie 'Dorpsgezichten van 1941' te zien. De foto's zijn gemaakt door Jan van Bemmelen senior (1905-1989), die vanaf 1927 Zoeterwoude fotografeerde. Zijn zoon vond in een verroest en ingedeukt koekblik 2000 bruikbare negatieven. Daarop staan foto's van inwoners van Zoeterwoude en Stompwijk, die zijn vader in de Tweede Wereldoorlog maakte voor het verplichte persoonsbewijs.

Publicaties:

Nieuwe brochure Boei

Boei, de Nationale Maatschappij tot Behoud, Ontwikkeling en Exploitatie van Industrieel Erfgoed, heeft de brochure 'Industrieel erfgoed - Van last tot lust' uitgebracht. Daarin worden de activiteiten van deze vennootschap als volgt beschreven: 'Boei bundelt de benodigde deskundigheid en financiële slagkracht voor een tweede leven van waardevolle industriële monumenten. De onderneming legt zich professioneel en geëngageerd toe op (her)ontwikkeling, financiering, exploitatie en beheer van bedrijfsmonumenten. Boei koopt een rijksmonument aan, zoekt een passende nieuwe functie en zorgt blijvend voor exploitatie en beheer.'

Inlichtingen: Boei Westerdorpsstraat 68, 3871 AZ Hoevelaken, Postbus 15 3870 DA Hoevelaken, tel. 033-2539535,

E-mail: info@boei.nl.

Internet: www.boei.nl.

Hollands Historisch Magazine verdwijnt

Het kwartaalblad Hollands Historisch Magazine houdt dit jaar op te bestaan. Uitgevers Erfgoedhuis Zuid-Holland en Historische Vereniging Holland willen op een andere manier informatie gaan overdragen. Het Erfgoedhuis doet dat vanaf medio 2003 via de website www.erfgoedhuis-zh.nl en een eigen periodiek. De Historische Vereniging Holland ruimt in haar blad Historisch Tijdschrift Holland plaats in voor een aantal rubrieken uit het verdwijnende blad. Aanvankelijk leverde ook de Noord-Hollandse consulent geschiedbeoefening veel bijdragen aan het magazine. Sinds begin dit jaar verschijnen die op de website www.geschiedenisbank-nh.nl.

Brochure Geest en Grond verschenen

Het project Geest en Grond, culturele planologie in de Duin- en Bollenstreek, is in januari begonnen met de opening van een projectbureau in Lisse. Het twee jaar durende programma heeft als doel activiteiten te organiseren waarin cultuurhistorische aspecten van de ruimtelijke ordening worden onderzocht. Voor wie dit wat cryptisch klinkt, kan een brochure aanvragen waarin een en ander uit de doeken wordt gedaan.

Geest en Grond Postbus 336 2160 AH Lisse, tel. 06-22960245.

Website: www.geest-en-grond.nl.

E-mail: info@geest-en-grond.nl.

EJW

VIJFTIEN JAAR STIELZ:

HENK BUDEL BLIKT TERUG

De Stichting Industrieel Erfgoed Leiden vierde onlangs haar derde lustrum. Hoewel het aantal donateurs beperkt bleef tot enkele honderden en Stiel zich bekommerde om wat toch maar een onderdeel is van de Leidse geschiedenis, was de organisatie in de locale politiek en pers vaak nadrukkelijk aanwezig. Henk Budel was medio jaren tachtig een van de oprichters en gedurende twaalf jaar voorzitter. Hij blikt terug op de eerste vijftien jaar Stiel, maar kijkt ook vooruit. "Stiel lijkt klaar, nu de belangrijkste monumenten van bedrijf en techniek in Leiden en omstreken beschermd zijn. Het is de kunst om nu de monumenten van morgen al te herkennen."

"Mijn interesse voor industrieel erfgoed werd eind jaren zeventig gewekt, toen een buurman mij een gidsje in handen stopte over industriemonumenten in Engeland. Daar ben ik gaan kijken naar al die kanalen, kalkovens, smalspoortjes en verlaten fabriekscomplexen. Er staat daar veel nog in de oorspronkelijke toestand, want die Engelsen ruimen niks op: er is ruimte zat. Wat was er nog over in het veel geordender Nederland?

Medio jaren tachtig zat ik dicht tegen mijn pensioen aan en ik had al langer besloten daarna 'iets' met monumentenzorg te gaan doen. Via-via kreeg ik het tijdschrift Industria onder ogen, wat toen – en nu nog – het blad is voor organisaties die zich met de bescherming

van monumenten van bedrijf en techniek in Nederland bezighouden. In Leiden was er op dat gebied nog niets, dus toen ben ik eens rond gaan bellen.

Heiko Tjalsma was een de eersten die een paar jaar daarvoor een artikel had gepubliceerd over het Leidse industrieverleden. Hij had direct zin om 'iets te gaan doen', waarop we Rudi van Maanen van het gemeentearchief belden. Het leek wel of hij er op zat te wachten, want hij was gelijk enthousiast.

De toenmalige hoogleraar economische geschiedenis Hille de Vries heeft ook goed geholpen door ons een aantal namen van studenten te geven die wel zin hadden in een werkgroep.

Al snel hadden we Wiel opgericht, de

Werkgroep Industrieel Erfgoed Leiden. Omdat er studenten bijzaten, kregen we vrij veel publiciteit in het universiteitsblad Mare, wat weer andere mensen opleverde. Een van de eerste activiteiten was de inventarisatie van monumenten in de binnenstad. Groepjes van twee mensen gingen met een formulier stelselmatig de stad door.

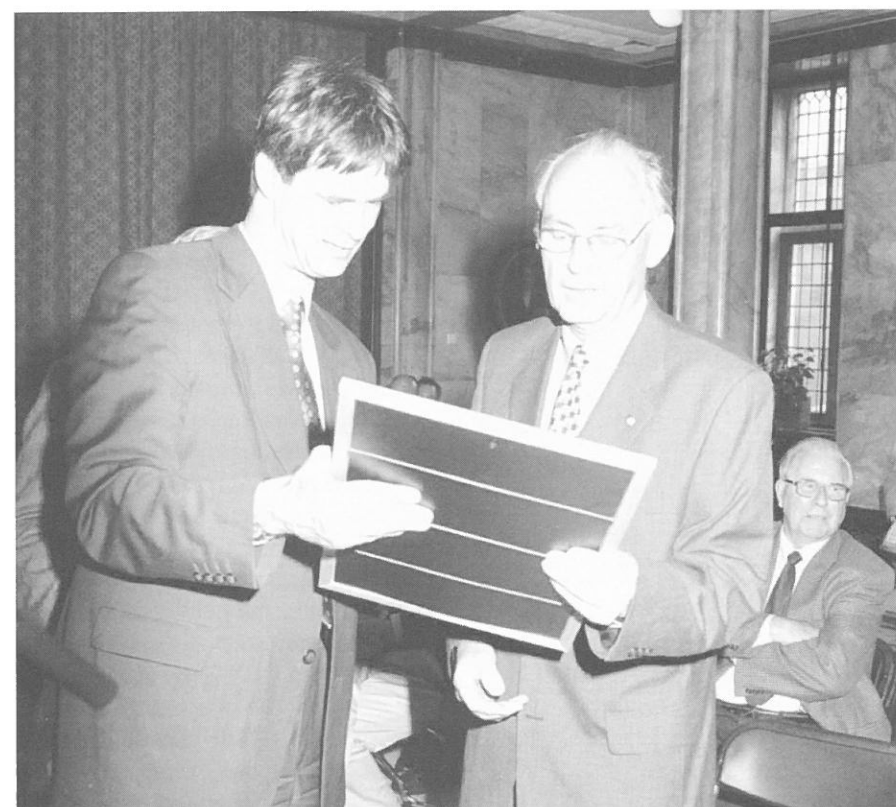
Een bekende vrijwilliger was Daan Krantz, toen de nestor van restaurerend Leiden, die ook direct meedeed. Met die inventarisatie lieten we zien niet zo maar een actiegroep te zijn, maar ook een serieuze, zo je wilt studieuze, component te hebben. Verder organiseerden we tentoonstellingen, werkten aan een boek, brachten een blad uit en hielden regelmatig bijeenkomsten in het gemeentearchief waar iedereen gegevens kon uitwisselen."

Te braaf

"Wat aanvankelijk niet erg lukte, was om de aandacht van de plaatselijke pers te krijgen. Daarom ben ik maar eens naar het *Leidsch Dagblad* gestapt, waar een journalist me vertelde 'jullie zijn te braaf. Maak eens lekker ruzie met de gemeente'. Dat hebben we goed in ons oren geknoopt! Een tijdje later verscheen een artikel onder de kop 'Stiel tegen verdere kaalslag'.

Daar valt voor de eerste keer de naam Stiel, want het bleek al snel nodig het wat losse gezelschap een rechtspositionele basis te geven in verband met subsidieaanvragen, bezwaarschriften etc. Dat gebeurde in 1987. In datzelfde jaar kwam de meelfabriek aan de Oosterkerkstraat leeg te staan en de strijd om het behoud van dat unieke fabriekscomplex zorgde jarenlang voor dynamiek binnen de stichting. De gemeente had namelijk al snel tot sloop besloten en ons voorstel om de meelfabriek en textiel fabriek Parmentier voor te dragen als beschermwaardige monumenten door-kruiste die gemeentelijke plannen. In het begin dacht ik wel eens 'vertillen we ons daar niet aan?', maar alle publiciteit over die initiatieven leverde ons weer een hoop nieuwe - en tot actie bereide - mensen op.

Op een gegeven moment was de halve afdeling monumentenzorg van de gemeente Leiden bezig om onze argumenten te bestrijden. De toenmalige wet-houder Van Rij ging ons vervolgens 'inkapselen' – al zal hij dat zelf nooit zo formuleren. Onze 'taakgroep selectie'

Henk Budel met toenmalig staatssecretaris voor Cultuur Rick van der Ploeg bij de uitreiking van de Nationale Industrieel Erfgoedprijs aan Stiel in 1999. Foto: Niek Bavelaar.

– de afdeling die aan het inventariseren was gegaan – kreeg de status van een soort ‘eigen monumentencommissie’. Wij gingen als toeleverancier fungeren voor de gemeentelijke monumentencommissie, zonder overigens onze onafhankelijkheid op te geven. Dat heeft er in de loop der jaren toe geleid dat tientallen door ons voorgedragen panden op de gemeentelijke monumentenlijst terecht kwamen. Die ‘erkenning’ door de gemeente leidde weer tot nieuwe aanwas van het donateursbestand. En die ‘erkenning’ werd bijvoorbeeld ook bevestigd bij de tentoonstelling in het gemeentearchief naar aanleiding van ons eerste lustrum in 1992, waar het gehele college aanwezig was.

De meelfabriek is later Rijksmonument geworden, waarvoor Van Rij ons uiteindelijk de credits heeft gegeven door vast te stellen dat ‘Stiel ons de ogen heeft geopend voor de waarde van industrieel erfgoed’. Die meelfabriek is een belangrijk, zo niet het belangrijkste succes, van Stiel geweest, maar dat betekent niet dat al onze initiatieven succesvol waren. Parmentier, de laatste gave textiel fabriek van Leiden, is gesloopt. Wethouder Van der Molen had al teveel deals gesloten, maar wat op het laatste moment het beslissende zetje gaf, was een negatief advies van de landelijke cultuurraad. En wie was daarvan voorzitter? De Leidse burgemeester Goekoop.

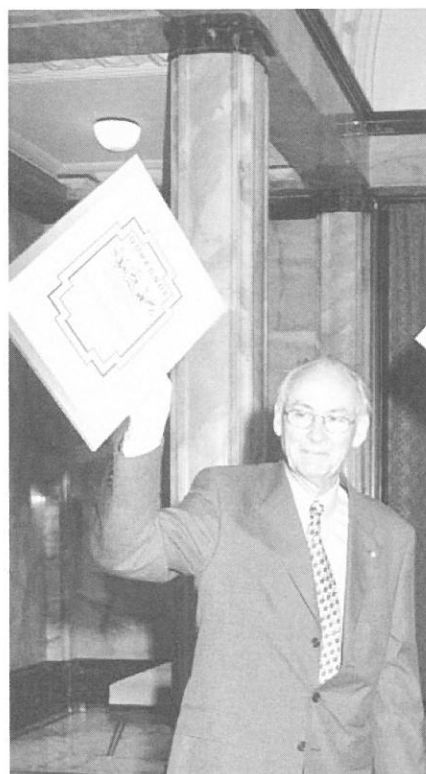
Toch leverde die ‘overwinningsnederlaag’ ons veel goodwill op. Niet alleen door nieuwe donateurs, maar ook door meer aandacht in de Leidse gemeenteraad. In de jaren negentig zat het tij mee, er kwam langzaam een ander kunst- en cultuurbegrip. ‘Low culture’,

zeg maar de prestaties van gewone mensen uit het verleden, kreeg meer aandacht.

Tegenpartij

Via verschillende juridische procedures hebben we het de gemeente behoorlijk lastig gemaakt, maar we hebben ons nooit beperkt tot alleen maar ‘afzetten tegen’. Ik noemde al de taakgroep selectie, maar ook op andere manieren hebben we geprobeerd een serieuze gesprekspartner te blijven. In de kwestie Parmentier hadden we bijvoorbeeld jarenlang bij de Raad van State kunnen doorprocederen, zelfs lang nadat het complex was gesloopt. Dat had de gemeente op kosten gejaagd en misschien hadden we uiteindelijk formeel gelijk gekregen, maar wat win je daar mee? We hebben toen wel gevraagd voor de sloop een architectuurhistorische documentatie van Parmentier te laten maken en daar is door de gemeente toen inderdaad opdracht toe gegeven. Suggesties echter dat we in een geheime of stilzwijgende deal Parmentier opgaven in ruil voor de meelfabriek zijn niet juist. Daarvoor liggen de uitkomsten te ver uit elkaar. Je zou hoogstens kunnen zeggen dat we de sfeer niet nodeloos belast hebben.

We vermeden ook mensen persoonlijk aan te vallen. Stiel had bijvoorbeeld op een gegeven moment de gemeente zover gekregen dat ze een onafhankelijk

onderzoek liet doen naar hergebruik van de meelfabriek. De uitkomst was dat hergebruik haalbaar was, waarop Van Rij riep ‘dat is onzin, ik heb cijfers waaruit het tegendeel blijkt’. Die had-ie helemaal niet, maar dan ga je niet roepen ‘Van Rij liegt’. Dan moet je zeggen ‘goh, laat eens zien’ en vervolgens behoedzaam de publiciteit zoeken. De redding van de meelfabriek is een lange weg geweest, maar ik ben ervan overtuigd dat deze episode ons een stuk verder heeft gebracht.

Toekomst

Ik ben geen politicus, hoewel ik de mores in twaalf jaar Stiel goed heb leren kennen, dus zeg ik over de toekomst van Stiel weinig ‘om mijn opvolger niet voor de voeten te lopen’. Stiel heeft in de jaren negentig het tij meegemaakt. De aandacht voor de historie van bedrijf en techniek in Leiden betreft maar een klein facet van de plaatselijke geschiedenis en is aan modes onderhevig, maar aandacht daarvoor zal er altijd blijven. Dat levend houden is moeilijker dan om er mee te beginnen als de tijdgeest rijp blijkt.

Documenteren van de geschiedenis van een generatie die aan het verdwijnen is, blijft een belangrijke taak. Een taak waarvoor ook de huidige generatie belangstelling blijft tonen, want het is de geschiedenis van hun ouders en grootouders die je vastlegt. Niet alleen door hun verhalen op te schrijven, maar ook door ‘institutionele’ geschiedenis te bedrijven door bedrijfsarchieven te red- den.

Denk verder ook niet dat monumenten definitief zijn gered. Een monument heeft niet het eeuwige leven. Een plaatsje op deze of gene beschermlijst is geen garantie voor de eeuwigheid.

En wat zijn de monumenten van morgen? Hoogspanningsstations? De kernreactor in Petten? Het gemeentelijk energiebedrijf, de spoorwegen en al die andere geprivatiseerde semi-overheidsbedrijven schreven vroeger hun eigen geschiedenis. Het lijkt mij dat die geschiedschrijving het eerste slachtoffer is als in een geprivatiseerde onderneming alles in het teken staat van doelmatigheid. Ik denk dat er nog lang organisaties nodig zijn als de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden. Stiel haalt zijn volgende lustrum wel.”

Eric Jan Weterings

Projectgroep Herbestemming Bollenschuren wil doorgaan

DERDE DEEL WAARDEVOLLE BOLLENSCHUREN

IN VIER JAAR VERDWENEN

Bollenschuren verdwijnen in hoog tempo uit de Duin- en Bollenstreek. In het vorige nummer van dit blad schreef Stielz-medewerker Wibo Burgers daar al over. Hieronder komen de mensen aan het woord die zich actief inzetten om zoveel mogelijk van deze cultuurhistorisch belangrijke gebouwen te bewaren.

Een derde deel van de waardevolle bollenschuren in de Duin- en Bollenstreek is de afgelopen vier jaar gesloopt, wordt door verval of sloop bedreigd of is verregaand aangetast doordat ze zijn ingebouwd of ondeskundig zijn gerenoveerd. Dat blijkt uit het rapport *Bollenschuren Revisited 2002*. Deze herinventarisatie van bollenschuren in de Zuid-Hollandse Duin- en Bollenstreek werd gemaakt na afloop van een project dat van 1998 tot 2001 geleid werd door het Museum De Zwarte Tulp in Lisse.

De Duin- en Bollenstreek heeft een rijke cultuurhistorische erfenis in relatie tot de bloembollenteelt, waarvan de bollenschuren de meest tastbare kern vormen. Nog wel, want veel schuren hebben hun oorspronkelijke agrarische functie verloren en worden met verval of sloop bedreigd. Daarom begon in 1998 het Museum De Zwarte Tulp het Project Herbestemming Oude Bollenschuren. Het boek *Beelden van bollenschuren* werd uitgebracht, waarin de 33 meest waardevolle bollenschuren werden gepresenteerd, variërend van de eerste houten bollenschuren tot de hoge stenen schuren met meerdere verdiepingen. Die 33 schuren vormden samen een representatieve doorsnede van de bollenschuren in de Zuid-Hollandse Duin- en Bollenstreek.

Daarnaast werden destijds nog 143 andere waardevolle schuren in een register ondergebracht. Er is veel onderzoek gedaan naar bollenschuren en er zijn adviezen gegeven aan particulieren en overheden over de herbestemming van bollenschuren. Als afsluiting van het project werd nagegaan hoe het de bollenschuren in de achterliggende vier jaar is vergaan.

Alarmerend

De alarmerende conclusie is dat het slecht gaat met een derde deel van de schuren. Zowel van de 33 Top-schuren als van de 143 overige schuren is de afgelopen vier jaar een derde deel gesloopt, wordt door verval of sloop bedreigd of is verregaand aangetast doordat ze zijn ingebouwd of ondeskun-

dig zijn gerenoveerd. In de dorpscentra worden bollenschuren met sloop bedreigd door centrumontwikkelingsplannen en bij diverse bollenschuren in de regio staan borden met ‘Perceel bouwgrond te koop’. Zonder het project was het verval waarschijnlijk nog veel harder gegaan. Ook is gebleken dat het herbestemmen van bollenschuren nog vaak stuit op praktische bezwaren.

Draagvlak verbreed

Anderzijds is de kennis over bollenschuren de afgelopen jaren vergroot en is het draagvlak voor herbestemming verbreed. De selectie van Top-schuren is vernieuwd en vergroot en er is voor het eerst gelet op ruimtelijke ensembles van meerdere bollenschuren die in clusters bij elkaar staan. Daardoor dragen ze bij aan de herkenbaarheid van de streek en tonen ze de grote betekenis van de bollenteelt. Ook andere elementen uit het bollen-erfgoed verdienen meer aandacht, zoals kwekerswoningen en bijgebouwen. Tijdens het project en de herinventarisatie zijn bovendien veel nog niet geïnventariseerde schuren ontdekt, waarvan een deel nog voor de bollenteelt in gebruik is.

Animo voor herbestemming

Er is zowel landelijk als in de streek volop aandacht voor cultuurhistorie en het besef groeit dat we rekening met ons erfgoed moeten houden bij de ruimtelijke ordening. Nu we creatief moeten zijn met de schaarse ruimte in de streek, is herbestemming van industriële gebouwen uit het bollen-erfgoed een goede optie en het klimaat daarvoor is gunstiger dan ooit. Het een goed teken dat steeds meer eigenaren hun bollenschuur een tweede leven gunnen als woning, atelier- of kantoorruimte. De animo daarvoor is groot en gemeenten en provincie staan bij veel bollenschuren binnen de bebouwde kom steeds vaker toe dat de schuur een andere bestemming krijgt. Vaak is daarvoor een groot-scheepse verbouwing nodig, die het karakter van de schuur ingrijpend kan veranderen.

Projectgroep wil doorgaan

Dat herbestemmen en renoveren moet echter wel met beleid gebeuren, anders staan er over enkele decennia in de streek alleen nog onherkenbaar veranderde bollenschuren en slechts in een enkel geval een gerestaureerd exemplaar. Daarom vindt de Projectgroep van het Museum De Zwarte Tulp het nodig dat er een vervolgproject komt, waarin de inspanningen van de achterliggende jaren onverminderd worden voortgezet. De projectgroep van het Museum is dan ook van plan om door te gaan met een vervolgproject Behoud en Herbestemming Bollenschuren, waarvoor momenteel subsidie wordt aangevraagd bij de cultuurhistorische fondsen van gemeenten, provincie en rijksoverheid. Het complete rapport is op te vragen bij de Projectgroep Bollenschuren van het Museum De Zwarte Tulp, tel. 0252-521362. E-mail: otte.bult@wxs.nl

Marca Bultink, coördinator Projectgroep Behoud en Herbestemming Bollenschuren

Project Behoud en Herbestemming Bollenschuren

Museum De Zwarte Tulp,
Grachtweg 2a, 2161 HN Lisse
Telefoon: (0252) 417900/521362
E-mail: otte.bult@wxs.nl

VUURWERKFABRIEK VAN DER NAT SLUIT ZIJN DEUREN

Vuurwerkfabriek Van der Nat in Steenwijk moest op 31 december 2002 zijn deuren sluiten. Dit gebeurde omdat de provincie Overijssel op die datum de milieuvergunning introk, waardoor zeven mensen op straat kwamen te staan. Van der Nat verzorgde jarenlang het vuurwerk op de Leidse 3-octoberfeesten.

Mede-directeur Christiaan van der Nat werkte van 1947 tot 1980 bij de (inmiddels ook verdwenen) Leidse vuurwerkfabriek Kat. Daarna begon hij voor zichzelf en streek na enige omzwervin-

gen neer in Steenwijk op een toen nog goeddeels leeg bedrijventerrein. Door oprukkende bebouwing en strengere regels kwam het bedrijf te dicht in de buurt van andere complexen.

Voorzitter F. Arntz van de branchevereniging voor Professioneel Vuurwerk, Pyrotechniek en Toepassingen (PVPT) verklaarde bij de sluiting in de Telegraaf dat Van der Nat de enige in Nederland was die nog vuurwerk voor evenementen en consumenten produceerde. "Jammer dat hij moet stoppen. Hij was de afgelopen jaren de laatste der Mohikanen."

Eerder verscheen in dit blad (*Jaargang 12, nummer 4, dec. 2001*) een portret van Christiaan Van der Nat.

EJW

LEIDSE GESCHIEDENIS:

EEN BLIJVENDE FASCINATIE

De Vereniging Oud Leiden vierde op vrijdag 8 november 2002 haar 100-jarig bestaan in de Pieterskerk te Leiden. De diesrede werd uitgesproken namens Prof. Dr. D.E.H. de Boer, die wegens trieste familieomstandigheden zelf niet aanwezig kon zijn. De Boer was eerder wetenschappelijk medewerker aan de Leidse universiteit. Thans is hij hoogleraar middeleeuwen aan de Rijksuniversiteit Groningen. De nadruk in zijn rede lag op de geschiedenis van het middeleeuwse Leiden, waardoor het minder voor de hand lijkt te liggen om een deel van zijn verhandeling te reproduceren in een blad over de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden en omstreken. De hoogleraar uit Groningen schreef echter een zodanig enthousiasmerende verhandeling over de historie van de Sleutelstad, dat die ook geïnteresseerden in de meer recente geschiedenis zal aanspreken. Hierna volgt het slotwoord van zijn rede.

"Iedere tijd heeft zijn eigen fascinatie voor zijn voorgeschiedenis, want iedere generatie tracht vanuit de vragen die het heden oproept het verleden te doorgronden. Dat maakt dat men de geschiedenis met recht beschouwt als de vierde dimensie van onze samenleving. Niet voor niets hanteerden de geschiedenisopleidingen in Nederland in de laatste jaren regelmatig wervende teksten die een variant boden op de beroemde spreuk op de Afsluitdijk: 'een volk dat werkt bouwt aan zijn toekomst'. Het werden slogans als 'wie aan de toekomst wil bouwen dient zijn verleden te kennen' en 'een slimme meid is op haar verleden voorbereid'. De geschiedenis brengt het heden naderbij. Dat geldt in het bijzonder voor de geschiedenis van de stad, die vooral in Nederland in de laatste duizend jaar de belangrijkste factor is geweest die onze cultuur, ons denken, onze politieke instellingen, onze mentaliteit, onze arbeidsverhoudingen,

ons besef van normen en waarden heeft bepaald. En dat geldt dus ook voor de geschiedenis van Leiden. De interesse voor dat verleden is eigenlijk in ieder aanwezig. Zeker wanneer zij goed gevoed en gestimuleerd wordt. Enkele weken geleden toen ik ter voorbereiding van een nieuwe verhuizing door allerlei oude mappen struinde, stuitte ik op een grote verzameling papieren uit de tijd waarin ik als jong geschiedenisleraar actief was op de Louise de Coligny schoolgemeenschap in de Kagerstraat. Het waren kladjes, tekeningen en aantekeningen van het 'Leids project' dat we in 1975 uitvoerden. Een reeks lessen, met bronnen uit 7 eeuwen Leids verleden in vertaling, en een historische speurtocht die de leerlingen met open ogen door de eigen stad liet lopen, om ze bewust te maken van zaken die ze niet wisten of waaraan ze anders voorbij zouden lopen. Zaken die varieerden van de verklaring voor de vreemde naam van de

Groenhazengracht – niet genoemd naar een bont gekleurde Kerstmaaltijd, maar naar de beroemdste hoerenmadam in Leiden uit de tijd van Willem Heerman [plm. 1460] – tot een brandspuihuisje bij de Vrouwekerk. Ik heb de stille hoop dat veel leerlingen van toen tot de lezers van straks van de nieuwe geschiedenis van Leiden zullen behoren.

Goed onderwijs, de impulsen van een actieve universiteit die studenten stimuleert tot het schrijven van scripties en proefschriften, en die – zij het pas recent – het verstand heeft een hoogleraar stadsgeschiedenis te benoemen, een zorgzame overheid die haar taken als hoedster van het cultureel erfgoed boven en onder de grond serieus neemt en die bereid is geld te steken in het verleden bijna als een verzekeringspolis voor een waardevolle toekomst, het zijn allemaal factoren die de fascinatie voor het verleden kunnen dragen en uitdragen.

Maar al die elementen zouden bijna gedoemd zijn te mislukken, als er niet dat extra element zou zijn dat het draagvlak verbreedt, dat mensen in hun passies en deskundigheden samenbrengt: een Vereniging die pal staat voor dat Verleden. Oud Leiden, honderd jaar geleden ontstaan als iets dat lijkt op een vereniging van vrienden van het Leidse Gemeentearchief, in een mooi samenspel van geleerden en liefhebbers, heeft die taak op een bewonderenswaardige manier vervuld. Zij heeft door het uitgeven van het Leids Jaarboekje de bevolking jaar in jaar uit betrokken bij historische thema's, die zich voortdurend aanpassen aan de interesses van de tijd en die zelfs stuurden in het vernieuwen van die interesses. Zij heeft haar zorg

verbreed tot alle aspecten van dat verleden, van monumentenzorg tot cultuurbehoud, van tentoonstellingen tot scholen. Zij werd in de loop van de tijd geflankeerd door Verenigingen als die van de Belangstellenden in De Lakenhal, de Vereniging Jan van Hout en andere, maar zij bleef steeds de ruggengraat van de historische bezieling die Leiden maakt tot een historisch zo geprivilegieerde plaats.

Met het aanbieden van twee boeken in de Pieterskerk gaf Willem Heerman 540 jaar geleden in zekere zin het voorbeeld, dat in een mooi samenspel van burger en overheid de zorg voor de kwaliteit van het bestaan gestalte kan krijgen. Met de twee boeken die vandaag zijn gepresenteerd, het prachtige eerste deel van 'Leiden. Geschiedenis van een Hollandse stad' en het nieuwe Leidse Jaarboekje zometeen, wordt op

een schitterende manier aan die stimulerende taak van de honderdjarige luister bijgezet. Het zijn blijken van de historische interesse die zich steeds verjongt en daarmee de waarheid van de titel van deze voordracht bevestigt: 'Leidse geschiedenis, een blijvende fascinatie'.

Prof. Dr. Dick E.H. de Boer

2003: HET JAAR VAN DE BOERDERIJ

Hoort een verhaal over historische boerderijen thuis in een blad over de recente sociaal-economische geschiedenis van Leiden? Enerzijds kun je deze vraag met een duidelijk 'nee' beantwoorden, maar anderzijds is duidelijk dat het zich ontwikkelende boerenbedrijf aan de wieg stond van de industriële revolutie. Daar komt bij dat Leiden in het verleden de plaats was waar producten van het omringende platteland werden verhandeld (op bijvoorbeeld de voormalige Groentenveiling) en waar de plaatselijke industrie deze producten verwerkte (bijvoorbeeld in de inmiddels verdwenen conservenfabriek Tieleman en Dros). Redenen genoeg om toch even stil te staan bij deze manifestatie over boerderijen.

Het gaat niet goed met de historische boerderij. Veel van deze boerderijen en erven raken hun oorspronkelijke functie kwijt en worden gesloopt of ingrijpend verbouwd. Van de boerderijen die vanaf 1988 werden geteld voor het Monumenten Inventarisatie Project is 17,7 procent inmiddels verdwenen. Dit betekent een onherstelbaar verlies van cultuurhistorische waarden.

Het Jaar van de Boerderij wil bijdragen aan het behoud van historische boerderijen en hun cultuurhistorische en landschappelijke waarden, met ruimte voor nieuwe vormen en functies. Daartoe zal de stichting 2003 Jaar van de Boerderij veel acties organiseren in het themajaar dat wordt ingeluid met een manifestatie op 6 februari. (...) Eind 2001 verscheen het rapport 'Historische Boerderijen in Nederland', een cijfermatige, steekproefgewijze inventarisatie van het bestand aan agrarische landelijke bouwkunst van voor 1940 (zowel landelijk als provinciaal) en de percentages agrarische, herbestemde, en bedreigde gebouwen. Deze inventarisatie moet leiden tot inzicht in de omvang van de problematiek en in de (financiële) consequenties van eventuele stimuleringsmaatregelen. De nota 'Behoud Boerderijen met Beleid' signaleert knelpunten in de huidige regelgeving en beleidsafstemming en draagt adviezen aan voor verbetering en verscheen in oktober 2002.

De RijksDienst voor de MonumentenZorg

(RDMZ) wijdt zijn Jaarboek Monumentenzorg 2003 aan 'Boerderijen, kansen en bedreigingen'. (...) Het laatste nieuws over de activiteiten en de plannen van de stichting 2003 Jaar van de Boerderij is te lezen in hun nieuwsbrief.

Bezoek www.erfgoedhuis.nl/jaarvande-boerderij voor alle informatie over het Jaar van de Boerderij, inclusief een overzicht van alle provinciale activiteiten. Ook kunt u de rapporten 'Historische boerderijen in Nederland' en 'Behoud Boerderijen met Beleid' en de meest recente nieuwsbrief downloaden. De publicaties zijn ook aan te vragen via e-mail.

Stichting 2003 Jaar van de Boerderij, Het Erfgoedhuis, Herengracht 474, 1017 CA Amsterdam, 020-4209267, 2003@erfgoedhuis.nl.

Uit: Nieuwsbrief Rijksdienst voor de Monumentenzorg, januari 2003.

ADVERTENTIE

STEEDS MOOIER

Organisatiebureau voor kunst en cultuur

• Culturele programma's op maat

Organisatie en coördinatie van culturele programma's op maat: van stadswandeling tot compleet (meerdere) arrangement; van museumbezoek tot actieve excursies

• Culturele projecten

Organisatie van diverse projecten: van tentoonstelling tot scholenproject

• Teksten

Schrijven en begeleiden van publicaties en teksten: van persbericht tot jubileumboek

SteedsMooier geeft context aan kunst en cultuur. Want hoe meer je daarover hoort, des te mooier het wordt: SteedsMooier dus!

SteedsMooier
Organisatiebureau voor kunst en cultuur
Postbus 840
2300 AV Leiden

T: 071 515 63 58 / 566 14 75
F: 071 512 82 26 / 566 14 75
E: steedsmooier@steedsmooier.nl
Internet: www.steedsmooier.nl

STIELZAKEN

JAARVERSLAG OVER 2002

STICHTING INDUSTRIEEL ERFGOED LEIDEN STIEL

Bestuur en leden

- Op 31 december 2002 telde Stiel 180 (was 171) donateurs, 28 (30) werkgroepleden, 33 (36) bedrijfsdonateurs, terwijl het blad Stiel werd toegestuurd aan 13 erfgoedorganisaties en 29 overige relaties (pers, politiek etc.).
- Het bestuur bestond uit F. Sengers, voorzitter, H.D.Tjalsma vice-voorzitter, J.J.Gijsman penningmeester, L. Barendregt namens Oud-Leiden, W. Burgers en E.J. Weterings. J.J. Gijsman was bereid het secretariaat te blijven waarnemen. Het bestuur kwam in 2002 vijfmaal bij elkaar.

Contacten

We onderhielden goede contacten met de Dirk van Eckstichting, het Gemeente Archief Leiden (GAL), het Comité Open Monumentendagen (OMD), de Stichting Levend Ambacht Leiden (Stal), de Stichting Haags Industrieel Erfgoed (SHIE), de landelijke federatie Fien en in de regio met behoudsorganisaties te Katwijk, Leiderdorp, Voorhout en de Bollenstreek. Apart mag genoemd worden de deelname aan de Podiumdag van Oud-Leiden op 8 november waar onze fototentoonstelling "Vastgelegd voor het Vergaat" stond opgesteld.

Aan staatssecretaris van Cultuur Rick van der Ploeg werd de Stiel-onderscheiding De Gietijzeren Kandelaar begin februari uitgereikt als waardering voor zijn positieve bemoeienis met de voormalige meelfabriek De Sleutels.

Pand

Onze bemoeienis met veel panden had een goed resultaat. De Rijksdienst voor de MonumentenZorg (RDMZ) bracht een positief advies uit over fabriekscomplex Nieuw Werklust te Hazerswoude en over het Van Wijkcomplex te Leiden aan Hogewoerd/Levendaal. Over dat laatste complex heeft de minister nog geen beslissing genomen. De gemeente Leiden plaatste Haar-

De rubriek Stielzaken geeft informatie over de activiteiten van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel).

lemmerstraat 230 en de fabriek van Het Kaasmerk op de Gemeentelijke monumentenlijst, terwijl de Monumentencommissie positief adviseerde over het Slachthuiscomplex en de Staatspoorbrug. Negatief advies bracht zij uit over de woningen op het terrein van de voormalige Gasfabriek aan de Maresingel.

Het top-100 monument Molen De Heesterboom kwam in ernstige moeilijkheden doordat de krukas brak die het zaagwerk bedient. Vernieuwen van de as en restauratie van het binnenwerk gaat al snel honderdduizenden euro's kosten. Rond de molen zijn woningen gepland. Stiel heeft zijn zorg uitgesproken over het ontbreken van enige samenhang met de molen in het ontwerp. Rond de Meelfabriek waren veel activiteiten met grote plannen o.a. op de Open Monumentendagen, maar de bouwactiviteit lag vooralsnog stil. In Voorhout werd de voormalige brandweerkazerne beschermwaardig verklaard, evenals in Katwijk delen van het Zeehospitium en enkele panden van de bekende architect Jesse. Niet beschermwaardig vond men de Veiling en de Redschoor aldaar. Leiderdorp werd verzocht fabriek De Zijlstream op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen.

Werkgroepen

De werkgroepen fotoarchief en bedrijfsarchieven gingen voort met hun moeizame taak de binnengekomen bedrijfsarchieven van de Koninklijke Sanders, de NEM en de Touwfabrieken te inventariseren. Enkele vrijwilligers meldden zich aan, maar verdere versterking is nodig.

Stielz

De redactie van Stielz kampte dit jaar met veel tegenslag en gebrek aan vrijwilligers. De opmaak werd door ziekte van de eindredacteur vertraagd. Ook het gebruik van verschillende opmaaksystemen door eindredacteur en druk-

ker veroorzaakte veel oponthoud. Slechts een handjevol mensen levert regelmatig artikelen. Uiteindelijk verschenen daardoor in 2002 slechts twee dubbelnummers. Verheugend is wel de goed verlopende losse verkoop van het blad, op zo'n vijftien verkooppunten in Leiden en regio.

Publicatie

De in 1998 door Stiel in samenwerking met uitgeverij Primavera uitgebrachte wandelgids 'Het spoor van de industriële revolutie in een Hollandse stad' beleefde in 2002 een tweede, herziene, druk.

Financiën:

Stiel is financieel gezond. Belangstellenden kunnen een exemplaar van de jaarrekening en de begroting aanvragen bij het secretariaat.

Bestuur Stiel

HAARLEMMERSTRAAT

230 GEMEENTELIJK

MONUMENT

Het pand Haarlemmerstraat 230 is door de Leidse raad op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. In mei 2002 verzocht de Taakgroep Selectie van Stiel de gemeentelijke monumentencommissie dit Art-Deco pand uit het begin van de twintigste eeuw beschermwaardig te verklaren, omdat het 'een bekend en gaaf pand uit de geschiedenis van de textielfabricage is en samen met het naaiatelier Lege Werfsteeg 10 een ensemble vormt'. Lege Werfsteeg 10 was al eerder tot gemeentelijk monument verklaard.

Stiel hoopt dat dit monument mensen

STIELZAKEN

Foto: Joop Gijsman

stimuleert om in de Haarlemmerstraat eens wat vaker het hoofd op te heffen. Boven de veelal eenvormige puien in deze bekende winkelstraat is veel bouwkundige schoonheid te zien. Inmiddels heeft eigenaar/projectontwikkelaar Menno Smitsloo besloten het pand op te knappen.

(Een uitvoeriger beschouwing over de panden Haarlemmerstraat 230 en Lege Werfsteeg 10 is te raadplegen in het Stielarchief dat wordt bewaard in het Gemeentearchief Leiden, Boisotkade 2a, tel. 071- 5165355).

VERKOOPPUNTEN STIELZ

Dit blad is op de volgende adressen te koop:

Boekhandel De Kler
Boekhandel De Kler
Boekhandel Kooyker/Ginsberg
Bruna
Bruna
Gemakswinkel Oud Leijden
Gemakswinkel Oud Leijden
Gemakswinkel Oud Leijden
Gemeentearchief Leiden
Sigarenmagazijn T. Filemon
Sigarenmagazijn Ter Haar
Tijdschriftenhandel De Boekelier
Tijdschriftenhandel Walk Inn

Breestraat 159
Kempenaerstraat 39-b
Breestraat 93
Winkelcentrum Kopermolen
Winkelcentrum Stevenshof
Maasstraat 1-3
Kennedyalaan 3
Standerdmolen 27
Boisotkade 2a
Bevrijdingsplein 1
Haarlemmerstraat 249
Breestraat 107
Breestraat 163

Leiden
Oegstgeest
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden
Leiden

Voor inlichtingen over de distributie van Stielz:

K. Ravensbergen, Snippenhoek 4 2317 WX Leiden, tel. 071-5212605.

STIELZAKEN

MEELFABRIEK

LEIDERDORP MOET

MONUMENT WORDEN

De meelfabriek de Zijlstream is een monumentale status alleszins waard! De Stichting Industrieel Erfgoed Leiden heeft een dergelijke status bepleit in een brief aan het gemeentebestuur van Leiderdorp.

Het gaat hier om een uit 1916 daterend fabrieksgebouw in de late Art Nouveau-stijl. Die stijl wordt vooral zichtbaar in de tegeltableaus in de voorgevel en de met flauwe ronding overhuivende daklijsten.

De fabriek is ook bijzonder vanwege het vroege gebruik van beton, zowel voor de vloer van de verdieping als voor de ondersteunende balken en pijlers. 'Zijlstream' werd in 1916 gebouwd door veehouder J. de Graaf. Deze laatste was in die tijd in het bezit van een veestapel van enkele honderden stuks, voor die tijd heel wat. Hij had dan ook flink wat veevoeder nodig. De Graaf bedacht dat het de moeite en de kosten zou lonen om een eigen veevoederproductiebedrijf te hebben.

Hij legde een spoortje aan vanaf de Zijloever, via de fabrieksruimte en de

daaraan gekoppelde zeer lange stal tot aan het eind van de voerstraat. Een zijspoortje bereikte een tweede veestal, waar hij later een woonhuis bij bouwde. De vracht van de schepen, die uit Rotterdam het graan aanvoerden, gingen per lorrie de stal in, direct naar de koeien.

In de Zijlstream waren drie stellen maalstenen opgesteld, één voor het veevoer, één voor het malen van tarwe en één voor bloembuil.

In de jaren van de Eerste Wereldoorlog ging het De Graaf voor de wind. Hij kon graan leveren voor het Nederlandse leger. De veehouder gaf nogal veel geld uit en dat werd ten slotte het bedrijf noodlottig: de Zijlstream ging in 1923

failliet. Het hele complex werd verkocht: de hofstede Zijlstream, tien arbeiderswoningen aan de Dwarswatering (de 'Rode Buurt') en vele percelen weiland. Het meelfabriekje stond niet in de veilingcatalogus van 1923. Het werd met aangebouwde stallen apart verkocht aan G. van der Geest, een vroegere kruidenier.

De veevoederfabriek ging vervolgens vooral leveren aan boeren in Oud Ade en omstreken. Twee zoons van Van der Geest namen later het bedrijf van hun vader over.

In 1978 kwam het fabrieksgebouw in het bezit van Schrama Diervoeders. De achter het fabriekje gelegen lange stal had in de loop der jaren tal van functies. Zo bood die een tijd onderdak aan de aardewerkfabriek Cedo Nulli.

Peter Schrama zag kans de zaak in de uiterste hoek van de Leiderdorpse Zijldijk 21 jaar lang draaiende te houden. Maar eind 1998 hield hij het voor gezien. Klandizie had hij genoeg, maar hij wilde op 38-jarige leeftijd wel eens wat anders.

Over het gebouw maakte Schrama zich toen geen zorgen. Tegenover een verslaggeefster van het Leidsch Dagblad zei hij: "Als je het opknapt, heb je een gigantisch mooi pand. Er was hier laatst iemand van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden. Die ging bijna uit zijn dak."

Het is dus de hoogste tijd om deze fabriek het stempel van gemeentelijk monument te geven.

Wibo Burgers

VRAGEN OVER VAN

WIJK-COMPLEX

Over de status van het voormalige fabriekscomplex van Van Wijk tussen het Levendaal en de Hogewoerd te Leiden, bestaat onduidelijkheid. Volgens de gemeente Leiden heeft de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) mondeling toegezegd dat het hele complex de status van rijksmonument heeft, maar een schriftelijke bevestiging daarvan is tot op heden uitgebleven. Stiel heeft daarom zowel de gemeente als de RDMZ aangeschreven met het verzoek om snel duidelijkheid te verschaffen. Aanleiding voor deze actie zijn plannen om de markante watertoren op de hoek van de Hogewoerd en de Bolwerkstraat om te bouwen tot een appartement.

SLACHTHUISCOMPLEX

BESCHERMD

De gemeentelijke monumentencommissie heeft positief geadviseerd op een verzoek van Stiel om het voormalige Slachthuiscomplex op de monumentenlijst te zetten. De aanvraag om de voormalige dienstwoningen (Maresingel 21 en 21a) ook te beschermen werd in een eerdere vergadering afgewezen. Stiel heeft de gemeente gevraagd om een motivatie van dit laatste besluit.

STILTE ROND

NOORDMANTERREIN

In april vorig jaar ontstond onrust over de bebouwing van het Noordmanterrein aan de Haagweg, waarop onder meer het monument Molen De Heesterboom is gevestigd. Stiel maakte schriftelijk bezwaar tegen de bouwplannen, onder meer omdat die het zicht op de molen aanzienlijk zouden beperken. Sindsdien

is het stil gebleven. Stiel heeft de gemeente gevraagd hoe thans de stand van zaken is.

ROEREND ERFGOED

De collectie roerend erfgoed van Stiel is verrijkt met een herdenkingsbord van de voormalige Leidse textielfabriek Elmi, geschonken door dhr. Heruer.

Stiel heeft nog steeds geen bestemming kunnen vinden voor de Trafozuil die vroeger op het Vrouwenkerkhof stond. De Stichting heeft nu de gemeente gevraagd of het mogelijk is om via de 'Subsidieregeling Monumentale onderdelen in de Openbare Ruimte' initiatieven te ontplooiën.

WANDELING LANGS

WINKELPANDEN

In de eerste helft van dit jaar hoopt Stiel in samenwerking met uitgeverij Primavera Pers een boekje uit te geven met een wandeling langs 38 historische win-

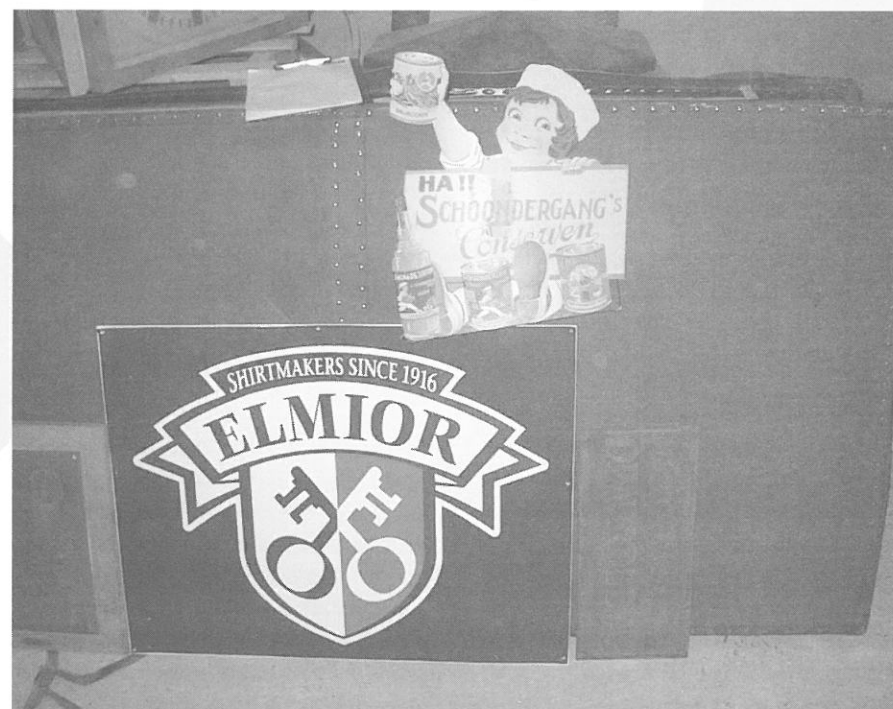
kelpanden in Leiden. Teksten en foto's zijn inmiddels gereed, maar over het copyright van enkele bijdragen moeten nog nadere afspraken worden gemaakt. Verder is ook de financiering nog niet helemaal rond.

Het boekje krijgt met 17 bij 11,5 centimeter hetzelfde uiterlijk als het eerder verschenen boekje 'Het spoor van de industriële revolutie in een Hollandse stad – een wandeling langs twintig monumenten van bedrijf en techniek in Leiden'. Dit eveneens door Stiel en Primaverapers verzorgde gidsje verscheen in 1998 en beleefde in 2002 een geactualiseerde, tweede druk.

LEIDERDORP ZONDER

MONUMENTEN?

Stiel heeft in een brief aan burgemeester en wethouders van Leiderdorp er zijn verbazing over uitgesproken dat deze gemeente nog niet beschikt over een gemeentelijke monumentenverordening. Daarom heeft Stiel de gemeente gevraagd een lijst op te stellen van panden die ouder zijn dan vijftig jaar, om daarna te bepalen welke daarvan

Herdenkingsbord van de voormalige Leidse textielfabriek Elmi, geschonken door dhr. Heruer.

beschermwaardig of beeldbepalend zijn, of als beschermd dorpsgezicht gekwalificeerd moeten worden.

Als eerste suggestie noemt Stiel Meelfabriek De Zijlstream, een pand dat het bewaren waard is omdat het in Leiderdorp zeldzaam is, een grote herinneringswaarde heeft en zich goed leent voor hergebruik. Deze suggestie is vergezeld van een beschrijving van het complex.

De gemeente heeft inmiddels laten weten te werken aan een monumentenverordening en zegde tevens toe zorgvuldig om te springen met De Zijlstream.

VRIJWILLIGERS

GEVRAAGD

Binnen Stiel is een aantal werkgroepen actief dat zich bezighoudt met uiteenlopende onderdelen van het industrieel erfgoed: onder meer de selectie van panden, beschrijving van roerend erfgoed en inventarisatie van bedrijfsarchieven. De activiteiten van deze groepen verlopen naar wens, al kunnen er natuurlijk altijd mensen bij.

Daarnaast is er dit tijdschrift, dat door een te beperkt aantal vrijwilligers wordt gemaakt. De redactie is dan ook op zoek naar donateurs of andere belangstellenden die op een of andere wijze een bijdrage aan het blad kunnen leveren. Reacties gaarne naar het redactieadres: Palestrinastraat 13-hs 1071 LC Amsterdam, tel. 020-6648296 of mail ej.weterings@planet.nl.

Bestuur Stiel

OPNIEUW:

DE TOEKOMST VAN

NIEUW WERKLUST

Het is alweer meer dan twee jaar stil rond de voormalige kleiwarenfabriek Nieuw Werklust in Hazerswoude-

Rijndijk. In februari werd bekend dat er een haalbaarheidsstudie zal worden verricht naar de mogelijkheden van hergebruik. Wat wordt er gebakken van de toekomst van dit industriële monument?

In de zomer van 2000 leek het doek te vallen voor de voormalige kleiwarenfabriek Nieuw Werklust. Mede dankzij de inspanningen van Stiel kon de gemeenteraad van Rijnwoude worden overtuigd van het belang van behoud van dit unieke industriële monument. De gemeente adviseerde positief om het complex van negentiende eeuwse gebouwen aan het water van de Oude Rijn op de Rijksmonumentenlijst te plaatsen.

Een belangrijk argument voor deze positieve houding was het toekomstperspectief van de oude dakpannenfabriek. Projectontwikkelaar Hanzevast zag er wel brood in om het complex tot een kantoorgebouw te verbouwen. Zelfs een huurder was er al: softwareontwikkelaar Pentascope wilde er zijn hoofdkantoor vestigen.

Sindsdien is het lange tijd stil geweest. Onduidelijk bleven de ware motieven van de eigenaren van het complex, de gebroeders Blanken. Werken zij mee een nieuwe functie te vinden voor de gebouwen waar hun familie zo lang hun bedrijf voerde, of rekenen zij nog altijd op sloop en herontwikkeling tot bedrijventerrein? Stiel zijn hierover wisselende geluiden ter ore gekomen. Feit is dat de onderhandelingen met Hanzevast vrij snel onverrichterzake werden afgebroken en dat Pentascope inmiddels alweer een jaar geleden een nieuw hoofdkantoor op een andere plek heeft betrokken.

Voorzover bekend hebben zich sindsdien geen nieuwe gegadigden bij de eigenaren gemeld, of hebben zij trouwens enig andere projectontwikkelaar benaderd.

Impasse

Inmiddels vervalt het complex verder en dat is iets wat geen van alle betrokkenen vrolijk kan stemmen. In februari werd bekend dat de eigenaren, de gemeente Rijnwoude en de Kamer van Koophandel een haalbaarheidsonderzoek willen laten uitvoeren naar de mogelijkheden van ontwikkeling van het complex. "De boel zit op slot. Het complex staat op instorten. Om uit de

impasse te komen willen we een haalbaarheidsstudie laten uitvoeren. (...) Als we niets doen, staat het er over tien jaar nog zo bij", citeert het *Leidsch Dagblad* P. Meijer van de Kamer van Koophandel, die blijkbaar zelf ook wel denkt dat het met dat instorten niet zo'n grote vaart zal lopen.

Meijer noemt drie argumenten die ontwikkeling van Nieuw Werklust in de weg zouden staan: de monumentenstatus, de HSL-tunnel die onder het complex loopt en de ligging binnen de zogeheten geurcontour van de Heineken-brouwerij. Het eerste argument suggereert enige vooringenomenheid over de door hem gewenste toekomst van het complex, omdat de monumentenstatus immers alleen totale sloop en niet hergebruik in de weg staat. De overige twee argumenten betreffen de lokatie, ongeacht of daar hergebruik of nieuwbouw plaats zal hebben. In het geval van de tunnel lijkt het eerder een obstakel voor nieuwbouw dan voor hergebruik, maar daar zal de haalbaarheidsstudie ongetwijfeld uitsluitsel over geven.

Voor het haalbaarheidsonderzoek is NIB Consult uitgezocht. Dit Haagse adviesbureau is onderdeel van NIB Capital (voorheen Nationale Investeringsbank). Uit de opdrachten- en klantenlijst blijkt geen ervaring met hergebruik van monumenten of industrieel erfgoed.

Mening Stiel

Onze stichting juicht een haalbaarheidsstudie toe. Stiel heeft zich altijd op het standpunt gesteld dat (industriële) monumenten niet heilig verklaard mogen worden en ten koste van alles behouden moeten worden. Indien er geen reëel perspectief is op herbestemming, is handhaving van de monumentenstatus niet zinvol.

Zover is het echter in het geval van Nieuw Werklust nog lang niet. Het algemeen belang – zeker in het geval van zo'n belangwekkend historisch gebouwencomplex als Nieuw Werklust – vereist van alle betrokkenen een maximale inspanning om hergebruikfuncties te zoeken. Er is tot nu toe niets gebleken van een serieuze poging van de eigenaren om herbestemming mogelijk te maken. Ook al is de huidige staat van het complex allen een doorn in het oog; het simpele feit dat een eigenaar niet meewerkt aan hergebruik mag op

zichzelf nimmer reden zijn de monumentenstatus op te heffen. De wet is immers juist bedoeld om monumenten tegen onwillige eigenaren te beschermen. Onze ervaring is dat het vinden van hergebruikfuncties vaker een kwestie van 'willen', dan van 'kunnen' is. Een haalbaarheidsonderzoek is daarom een goede zaak. Uit recente voorbeelden zoals de A-factorij in Amsterdam en het KNSF-complex in Ouderkerk aan de Amstel blijkt dat tegen de verwachting van belanghebbers in hergebruik tot kantoorruimte zeer wel mogelijk was. Ook de her-

gebruikstudie van de Leidse Meelfabriek toonde aan dat hergebruik niet alleen mogelijk, maar zelfs zeer profijtelijk zou kunnen zijn.

Voorwaarde is wel dat een juiste opdracht wordt verstrekt, die voldoende ruimte laat om alle mogelijkheden te bekijken. Het gaat dan niet alleen om verschillende functies (woningbouw, kantoorruimte, bedrijfsruimte, bedrijfsverzamelgebouw of een mix daarvan), maar ook verschillende varianten (volledig hergebruik, volledig hergebruik met nieuwbouw op vrije ruimte, deels sloop/deels nieuwbouw). Stiel ver-

DE WATERTANKS VAN NEW YORK

Leiden heeft veel industrieel erfgoed dat de moeite waard is, maar liefhebbers kunnen het niet nalaten buiten de stad ook hun ogen goed de kost te geven. Gemalen in de regio bijvoorbeeld, of de Van Nellefabriek in Rotterdam zijn graag geziene monumenten. Graag gezien, dus zeer bekend. Daarom keek Wibo Burgers eens iets verder, naar de watertanks van New York.

Wie voor het eerst New York bezoekt merkt ze al spoedig op: de talrijke zwarte watertanks op de daken van de flatgebouwen in Manhattan. Ze lijken er willekeurig neergezet en laten bij de toeschouwer vragen achter. Dat overkwam schrijfster Rascha Peper, die erover berichtte in een column in NRC/Handelsblad in mei 2000. Tegelijkertijd was kunstenaar Ineke Hauer uit Rotterdam bezig een expositie voor te bereiden over hetzelfde verschijnsel. Die tentoonstelling was bij het Rotterdamse architectenbureau Karelse Van der Meer. Watertanks maken immers deel uit van het stedelijk landschap.

Ineke Hauer noemde haar project *Watertanks in New York de Kunst van het water*. De eerste presentatie van dit project was de tentoonstelling, de tweede is een boekje, getiteld *Hoog Water*, verschenen bij de Bosbespers in Oosterbeek, literaire uitgeverij voor curiosa. In dit boekje, verschenen in een oplage van tweehonderd genummerde exemplaren, zijn bijdragen opgenomen van o.a. de schrijvers Max Dendermonde, Lisette Lewin en Rascha Peper. Ineke Hauer maakte de foto's.

Liefhebbers van de Hollandse watertoren komen vooral aan hun trekken in het stuk van Max Dendermonde. Hoe

kan het ook anders: hij is geboren in een huis aan de Watertorenstraat in Winschoten en zijn grootvader, die tegen-over hem woonde, was de baas van de 'waterfabriek'. Omdat zijn ouders al snel naar Bedum verhuisden logeerde de jeugdige Max nog wel eens bij zijn grootouders. Zijn opa nam hem dan wel eens mee naar zijn werk.

'Hij had veel tijd om te lezen. Met grootvaderlijke zekerheid legde hij me allerlei dingen uit omtrent stoomketels, vliegwielen en oliespuiten. Daarmee maakte hij zich in mijn ogen belangrijk. In mijn kleine, onzekere leven was hij een man van rustige importantie. De watertoren werd een bouwwerk van blijvend belang. Alle Nederlandse steden met zo'n uitbundige toren hadden dadelijk iets bekends voor mij.'

Slachtoffer

De watertoren van Winschoten is al lang geleden afgebroken. 'Een slachtoffer van de modernisering' constateert Dendermonde. Niet dat het leidingwater lekkerder was toen de toren er nog stond, maar de tijd had het eigenaardige monument tot iets bijzonders gemaakt. Net als de Eiffeltoren, waarop in den beginne door Jan en Alleman werd gescholden. Desondanks werd het een onver-

trouwt erop dat de gemeente Rijnwoude als vertegenwoordiger van het algemeen belang de juiste onderzoeksopdracht garandeert.

Tenslotte nog dit: mocht blijken dat hergebruik minder winst oplevert dan sloop en nieuwbouw, dan voorziet de Monumentenwet in een planschaderegeling. De eigenaar van een rijksmonument hoeft dus geen schade te lijden als wordt gekozen voor een minder profijtelijke variant die meer recht doet aan het belang van dit industriële monument.

Fred Sengers

woestbaar bouwwerk dat in de loop der jaren mooier en mooier leek, een symbool van de Parijse progressie.' Natuurlijk zijn ook de watertanks van New York niet aan het speurend oog van Dendermonde ontgaan. 'Ik zag de betreffende, ietwat lachwekkende wateropslagvoorwerpen in New York City uit een der hooggelegen ramen van het Edison-hotel (vlakbij Broadway) waar ik in de herfst van 1967 diep onder de indruk was gekomen van het ultra-moderne, chroomstalen, rijke en vitale Amerika. Ik kon buitengewoon veel daken overzien. De tientallen, ouderwets aandoende, soms zwartgeverde tanks met hun stomp gepunte bovenkanten -enorme sodapotten of allerprimitiefste ruimteprojectielen -schiepen een rommelig, en vooral zeer armelijk panorama, waarmee de rijkdom van het straatniveau hardhandig werd gecorrigeerd.' Dendermonde gaat vervolgens op zoek naar de functie van deze watertanks. In een boek van de televisiejournalist Charles Kuralt is vermeld dat ieder gebouw op Manhattan van meer dan zes verdiepingen voorzien moet zijn van een op stelten gebouwd vat, dat is verbonden met een sprinklersysteem. Nog voor de brandweer terplaatse is, moet het blussen al zijn begonnen.

Functioneel

Henk Hofland verheft in zijn bijdrage de watertanks maar onmiddellijk tot watertorens. 'Ze horen tot de constructies, die goed zijn in zich zelf. In hun eenvoud dienen ze het doel waarvoor ze zijn ontworpen: het op peil houden van de waterdruk in het gebouw dat ze bekronen. Form follows function, zei

de Amerikaanse (wolkenkrabber)architect Louis Sullivan. Hofland: 'Wie niet begrijpt wat hij bedoelt, hij make een excursie naar de watertoren'.

Journalist Lucas Ligtenberg ten slotte verhaalt over het bedrijf American Pipe & Tank Lining Co. aan West 35th Street. Arthur Silver begon het bedrijf honderd jaar geleden. Het bedrijf bouwt, onderhoudt en repareert watertanks in New York City. Er zijn zo'n vijftienduizend tot twintigduizend watertanks in de stad. Tanks die dienen om de waterdruk in de gebouwen op peil te houden en de brandweer water te leveren in geval van nood. Water uit de

leiding komt overdag op eigen kracht maar vijf verdiepingen hoog, zodat er altijd extra druk nodig is. Het alternatief voor de tanks is een pomp, die voor voldoende druk zorgt, maar dat is in de praktijk veel duurder.

Verwondering

Ligtenberg constateert dat er verrassend weinig is geschreven over de watertanks van New York. Voor New Yorkers is het fenomeen kennelijk zo iets vanzelfsprekends dat het niet de moeite waard is. Voor buitenstaanders is het, mogelijk tijdelijk, een bron van verwondering.

De Engelse kunstenaar Rachel maakte

een kunstwerk 'Water Tower', uit epoxyhars vervaardigd. Het sierde anderhalf jaar een dak op de hoek van Grand Street en West Broadway. Het werk is inmiddels verworven door het Museum of Modern Art. Daar heeft het een plaats gekregen op de cafetaria.

Tot zover het boekje Hoog Water, dat verrassende uitzichten biedt op water en leven, die, zoals wij allen weten heel veel met elkaar te maken hebben. En, wie weet, ziet het Waterleidingmuseum kans het project van Ineke Hauer over de kunst van het water een vervolg te geven.

Wibo Burgers

ADVERTENTIE

Bouwbedrijf Paardekooper

Sedert 1881

In 1881 heeft Arie Paardekooper de fundamenteën gelegd voor ons bouwbedrijf. Verweven met deze lange historie is de liefde voor het vak, vakmanschap, vertrouwen en natuurlijk altijd weer bouwen. Bouwbedrijf Paardekooper restaureert, renoveert en onderhoudt gebouwen.

- Lid van het NVOB
- Lid Bouwgarant
- Erkend Hoofdaannemer
- Erkend Leerbedrijf

Miening 41, 2381 GP Zoeterwoude
071-5801254

info@bouwbedrijf-paardekooper.nl

Arie Paardekooper 1857-1915

ADVERTENTIE

DE WERELD OM JE HEEN.

architecten

AIV B.V.
ingenieurs

Postbus 32056
2303 DB LEIDEN
Amphoraweg 5
2332 ED LEIDEN
tel.: (071) 531 33 25
fax: (071) 531 83 74

Het Motorhuis
Bewijst het verschil!
OPEL
Vondellaan 80, Leiden, tel. 071 - 535 18 00. www.motorhuis.nl

museum

. naturalis

Darwinweg
Leiden

open dinsdag t/m zondag
12.00 - 18.00 uur
telefoon 071 - 568 76 00

dichter bij de natuur

Wie biedt u
de basis voor
uw beslissingen?

Research voor Beleid Holding
sinds 1979

Belt u voor meer informatie (071) 525 37 37
of kijk op www.rvbh.nl

"J. Zierikzee"
maatschoenmakerij

H.P.H. Nusteling
Bakkersteeg 3
2311 RH Leiden

Tel.: 071-5131156

maatschoenen op het net?

www.maatschoenen.nl